

Theistisch Manifest

DE
GOD
DIE *IS*

Theïstisch Manifest

DE
GOD
DIE IS

Willem J. Ouweneel

Oud-hoogleraar Wetenschapsleer

van de Natuurwetenschappen

Hoogleraar Filosofie en

Dogmatische Theologie

 **UITGEVERIJ
MEDEMA**

TELOS

Onder de naam Telos publiceert een groep christelijke uitgevers
boeken die doelgericht en bijbels georiënteerd zijn.

In de Telos-groep werken samen:

Uitgeverij Buijten & Schipperheijn

Uitgeverij Medema

Uitgeverij De Vuurbaak

Internet: www.telosboeken.nl

Willem J. Ouweeneel

Theïstisch Manifest behorend bij:
De God Die is – Waarom ik geen atheïst ben

ISBN 90-6353-443-4

© 2005 Uitgeverij Medema, Postbus 113, 8170 AC Vaassen

All rights reserved. No part of this book may be reproduced in any form
without permission in writing from the publisher.

Internet: www.medema.nl

Opmerking vooraf

Dit e-book is een korte weergave van mijn theïstische visie – zeg maar: mijn geloof in God – die nader wordt uitgewerkt in een veel uitvoeriger geschrift, getiteld *De God die is – Waarom ik geen atheïst ben*, dat als gewoon boek uitgegeven wordt. Aan de ene kant wilde ik graag mijn stellingname presenteren in de beknopte, uitdagende vorm die past bij een manifest – daarvoor dient dit e-book – aan de andere kant meende ik het daarbij niet te kunnen laten; vandaar de uitvoerige uitwerking in het andere boek.

Om de twee geschriften zo goed mogelijk bij elkaar te laten aansluiten, volg ik dezelfde indeling in hoofdstukken en paragrafen. Dit houdt wel in, dat ik in dit manifest niet altijd de complete indeling van de hoofdstukken in *De God die is* vermeld, verder dat ik sommige paragrafen samenneem – dan staat er boven de desbetreffende tekst bijvoorbeeld: 5.1,2, wat verwijst naar de paragrafen 5.1 en 5.2 in *De God die is* – en ook dat sommige paragrafen in het boek ontbreken in dit manifest. Zie verder het ‘Woord vooraf’ in *De God die is*.

Willem J. Ouweneel
Huis ter Heide, herfst 2004

1 Inleiding

God bestaat. Niet alleen in de zin van: er bestaat een god (in welke betekenis van het woord dan ook), maar Gód bestaat – God in de zin van de persoonlijke, zowel immanente als transcendente God, zoals beleden door joden, christenen en moslims. Dat is de stelling die ik in dit manifest verdedig. Daarmee verwerp ik niet alleen het atheïsme ('er is geen god'), maar ook het pantheïsme ('alles is God') en het deïsme ('God is wel de transcendente Schepper van de wereld, maar is sedert de schepping niet binnen het geschapene werkzaam'). Bovendien verdedig ik de stelling dat deze God gekend kan worden doordat Hij Zich geopenbaard heeft, en wel in het Oude én het Nieuwe Testament, door christenen samen de Bijbel genoemd.

Hoewel het natuurlijk geen bewijs voor het christelijk theïsme is, stel ik toch bij voorbaat dat ik geen verouderd geloof verdedig, als ik mag afgaan op het feit dat het christendom nog altijd de snelst groeiende godsdienst ter wereld is. Hoewel het christendom in de westerse wereld een (tijdelijke?) terugval beleeft, verbreidt de jongste richting ervan, het evangelicale christendom, zich razendsnel in Afrika, Azië en Zuid-Amerika. De evangelicalen maken onder *alle* religieuze stromingen ter wereld de snelste groei door (vandaag zo'n achthonderd miljoen mensen). In deze groei, vooral in de derde wereld, spelen wonderen en tekenen een wezenlijke rol. Van alle pakweg honderdduizend mensen die *elke dag* overgaan tot het christelijk geloof staat negentig procent open voor, en ervaart persoonlijk, genezings- en bevrijdingswonderen en zelfs dodenopwekkingen. Latijns-Amerika telde in 1900 slechts vijftigduizend protestanten, maar nu zijn het er meer dan duizend (!) keer zo veel, en driekwart van hen zijn gelovigen die wonderen en tekenen ervaren hebben en nóg ervaren.

In de afgelopen halve eeuw zijn verreweg de meeste mensen tot het christelijk geloof bekeerd door *power evangelisation* (evangelisatie met tekenen en wonderen). De snelste groei van het christendom uit zijn hele geschiedenis vindt sinds 1950 (toen de buitenlandse zendelingen er verjaagd werden) plaats in China, en wel via huisgemeenten. Waren er in 1950 ongeveer een miljoen gelovigen

in China, in 1990 waren het er minstens vijftig, en intussen misschien wel honderd miljoen, en van hen is ca. 85% vertrouwd met wonderkrachten en -tekenen. In Afrika, waar het christendom eveneens een explosieve groei doormaakt, is dit percentage nog hoger.

Terwijl dit alles natuurlijk niet bewijst dat het christendom waar is, laat het wel zien dat het christendom wereldwijd bepaald geen religie op haar retour is. Integendeel, zijn getuigenis is hoogst actueel. Ik beweer dat dit getuigenis, ondanks alle secularisatie in het Westen, nog steeds waard is ook in de westerse wereld gehoord te worden.

2 Existentiële Godsbewijzen: een paar feiten

Ik had het over *power evangelisation*. Hoe serieus moeten we de wonderen nemen die in deze vorm van evangelisatie gerapporteerd worden? Ik beweer: zeer serieus! Ten eerste zijn er vele goed gedocumenteerde verhalen bekend van wonderbaarlijke bekeringen tot het christendom, of beter: tot de God van de Bijbel. *Alle* bekeringen tot God zijn wonderen van God, maar ik noem een bekering speciaal 'wonderbaarlijk' als iemand

(a) zeer ver van het christelijk geloof af staat, bijvoorbeeld doordat de betrokkene van huis uit een atheïst, een moslim of een crimineel is (excuses dat ik deze drie hier even op een rijtje zet);

(b) tot Christus getrokken wordt op bovennatuurlijke wijze, bijvoorbeeld door een hoorbare goddelijke stem te vernemen – zonder dat hij een psychiatrisch patiënt is die aan stemmen, wanen en hallucinaties lijdt – of door een wonderbare uitredding, geestelijke bevrijding of lichamelijke genezing te ervaren, en wel zo dat dit soort ervaringen niet redelijkerwijs in normale psychologische of medische categorieën te vangen zijn;

(c) niet een tijdelijke opleving meemaakt, maar zich radicaal afwendt van zijn vroegere leef- en denkwijze, van harte de God dient die hij gevonden heeft (of beter: die hém gevonden heeft), terwijl zijn uitredding, bevrijding of genezing blijvend van aard blijkt te zijn.

Bestáán zulke bekeringen? Ja, bij duizenden. De meeste bekeringen zijn natuurlijk niet zo spectaculair, maar er zijn voldoende

wonderbaarlijke bekeringen om de niet-theïst stof tot nadenken te geven. Er zijn trouwens ook vele wonderbaarlijke bevrijdingen en genezingen bekend bij mensen die al christen waren. Er is zelfs een aantal goed gedocumenteerde dodenopwekkingen bekend, met name in die landen waar het christendom zich momenteel het sterkst verbreidt.

3 Existentiële Godsbewijzen: de uitdaging

Wat speciaal bekeringen van overtuigde atheïsten betreft – van wie sommigen zelfs ijverige predikers tegen het christendom waren – ook daarvan zijn er heel wat te noemen. Sommigen van deze radicaal bekeerde atheïsten hebben naderhand grote bekendheid gekregen als verdedigers van het christelijk geloof. Daartegenover staan weliswaar verhalen van mensen die een christelijke opvoeding hebben gehad en later tot het atheïsme zijn overgegaan. Maar het aantal bekeringen van mensen die claimen overtuigde christenen te zijn geweest, God jarenlang trouw gediend te hebben, het atheïsme openlijk te hebben bestreden en daarna zelf tot het atheïsme te zijn overgegaan, is uiterst gering tot nihil.

Intussen staat de atheïst bij wonderbaarlijke bekeringen, bevrijdingen, genezingen en dodenopwekkingen voor een geweldige uitdaging: hoe moet hij ze verklaren? Hij is daar natuurlijk niet toe verplicht, maar in de confrontatie met de theïst zal hij toch niet om zulke verhalen heen kunnen. Er zijn in hoofdzaak twee standaardmethoden die de atheïst hier ter beschikking staan:

(a) Hij kan zulke verhalen *in twijfel trekken* door ingeval van bijvoorbeeld genezing te beweren dat de diagnose niet klopte (ondanks doktersverklaringen), of dat de genezing slechts tijdelijk of schijnbaar was, of dat het hele verhaal gewoon gelogen is. Als iemand zogenaamd uit de dood is opgestaan, kun je beweren dat de betrokkene niet anders dan schijndood is geweest, of dat er met de medische verklaringen geknoeid is, of dat het hele verhaal uit de duim gezogen is, enzovoort.

(b) De atheïst kan zulke verhalen *wegpsychologiseren*. Met dodenopwekkingen is dat wat lastig, maar vooral met bekeringen en bevrijdingen, en ook sommige genezingen, is dat een gelukkige

optie voor de atheïst. Mensen kunnen nu eenmaal door endogene en/of exogene factoren geweldige veranderingen in hun psyche ondergaan. Je kunt altijd blijven beweren dat alle betrokkenen aan wanen of hallucinaties of aan een soort massapsychose leden. Als de verhalen echter goed gedocumenteerd zijn, overtuigen atheïsten daarmee alleen zichzelf. Daar komt bij dat bijvoorbeeld de betrokken artsen er gewoonlijk helemaal geen persoonlijk belang bij hebben om te beweren dat een dodenopwekking of een onverklaarbare genezing heeft plaatsgevonden, integendeel. Medici zetten met zulke beweringen op hachelijke wijze hun reputatie op het spel! Ze moeten toch wel erg zeker van hun zaak zijn om te beweren dat de patiënt voorheen *echt* dood of *echt* deze of gene *ongeneeslijke* ziekte had en nu *echt* weer gezond is...

Het kernpunt is het achterliggende geloofsuitgangspunt: je kunt ervoor kiezen alleen naturalistische verklaringen te accepteren. Het is gewoon zelfbedrog te beweren dat dat een ‘wetenschappelijke’ keuze zou zijn; het is een voorwetenschappelijke, filosofische, of feitelijk: een *geloofs*keuze van de eigen vrije wil. En ook hier geldt de vraag wat in alle redelijkheid plausibeler is: alleen naturalistische verklaringen te accepteren – dwars tegen de feiten van de betrokken casussen in – of ook ruimte te laten voor andere, metafysische, zo men wil ‘bovennatuurlijke’ verklaringen.

Het gaat hier niet om een puur ‘wetenschappelijke’ discussie; ten diepste staan er existentiële belangen op het spel. Daarom zullen we ook de term ‘plausibiliteit’ moeten relativiseren, want wat wij als plausibel ervaren, is wat wij als zodanig *willen* ervaren, omdat het onze diepste geloofsovertuigingen raakt. Het zou al geweldig zijn als ook atheïsten de existentiële dieptedimensie van de discussie zouden willen erkennen, en zich niet zouden verschuilen achter de bedrieglijke vraag (zoals nog nader moge blijken) welke van de twee stellingnames ‘wetenschappelijker’ is.

4 Wat kunnen we bewijzen?

Zowel theïsten als atheïsten hebben zich vaak schuldig gemaakt aan de claim dat zij hun positie konden ‘bewijzen’, en wel met een beroep op de ‘objectieve (empirische) feiten’ en op de logica. In

werkelijkheid is *alle* bewijsvoering afhankelijk van de axioma's en postulaten waarvan zij uitgaat. Hoe onbewuster of onuitgesprokerener die premissen zijn, des te gemakkelijker maakt men zich wijs dit of dat te kunnen 'bewijzen'.

Neem bijvoorbeeld de wiskunde. De Euclidische meetkunde heeft voor iedereen met een zekere wiskundige aanleg een grote aantrekkelijkheid door haar bewijskracht. Toch zijn alle stellingen van deze meetkunde afhankelijk van haar axioma's en postulaten. Pas in de laatste eeuwen is duidelijk geworden én dat deze axioma's en postulaten helemaal niet zo vanzelfsprekend zijn als men wel dacht, én dat zij in onze feitelijke kosmos ook inderdaad niet blijken op te gaan.

Of neem de natuurwetenschappen. Ook de empirische waarneming is afhankelijk van geloofspremissen, en wel de aanname van een wetsorde die aan de kosmos en dus aan de waarneming ten gronde ligt én de aanname van de principiële betrouwbaarheid van onze zintuigen. Nu is dat niet zo'n probleem, omdat alle weldenkende mensen van deze twee premissen uitgaan. Maar nog belangrijker is dat alle empirische waarneming mede bepaald wordt door de voorgaande rationele kennis, positieve of negatieve vooroordelen, affecties, opvattingen, herinneringen e.d. van de waarnemer (Michael Polanyi: 'persoonlijke kennis'). Hoe sterk dat het geval is, blijkt wanneer het 'bovennatuurlijke' zich binnen onze empirische waarneming openbaart. Als een groep mensen die psychisch gezond zijn, zou getuigen van een hoorbare goddelijke stem of van een levensecht visioen dat de groep in wakende toestand krijgt, zouden naturalisten deze empirische feiten niet accepteren. Dat maakt het beroep op de 'objectieve feiten' (als die al bestaan) zo moeilijk: wij zien wat wij willen zien, en wat wij niet willen zien, zien wij niet.

Een derde voorbeeld: de logica. Elke logische redenering is te herleiden tot steeds kleinere denkstapjes, die uiteindelijk niet verder opdeelbaar zijn, maar een beroep doen op 'klaarblijkelijkheid'. Elk logisch 'bewijs' kan niet heen om deze klaarblijkelijkheid, die zelf logisch niet nader kan worden onderbouwd. Daar komt nog bij dat alle logische bewijzen, hoe evident ook, zijn gebaseerd op

het onderliggende axioma van de betrouwbaarheid van het logisch denken, oftewel het axioma dat rationeel denken tot dieper inzicht in de werkelijkheid leidt dan irrationeel denken. De keuze voor de rationaliteit kan ten diepste zelf niet rationeel verantwoord worden (Karl Popper). Wij kiezen ervoor, zéker in de wetenschap, om rationeel te denken. Maar dat is naar haar aard een bovenrationele keuze; dat is in feite ook weer: een *geloofs*keuze.

Samenvattend stel ik dat alle empirische en logische bewijzen afhankelijk zijn van geloofsuitgangspunten. Sommige daarvan worden door theïsten én atheïsten aangehangen (zoals de betrouwbaarheid van de zintuiglijke waarneming en van het logisch denken), andere alleen door theïsten óf atheïsten. Maar beide groepen gaan uit van een geloof dat voor de betrokkenen ‘vanzelfsprekend’ is, maar noch empirisch, noch logisch nader onderbouwd kan worden.

5 Logische Godsbewijzen

5.1,2 Een oude traditie/Godsbewijzen en rationaliteit

Het is met de zogenoemde ‘Godsbewijzen’ geen eenvoudige zaak. Zo is mij in de geschiedenis geen ongelovige bekend die tot bekering is gekomen dankzij zulke ‘Godsbewijzen’, die al vanaf Plato de eeuwen door geleverd zijn. Dus wat moeten we ermee?

Op z’n minst zijn ze ‘interessant’ te noemen, vind ik. De bekendste van de traditionele ‘Godsbewijzen’ zijn het *ontologisch* Godsbewijs (‘het denkbeeld van een volmaakt Wezen vereist dat, om volmaakt te zijn, zo’n Wezen ook daadwerkelijk bestaat’), het *teleologisch* Godsbewijs (‘de wereld vertoont “ontwerp”, en dit verwijst noodzakelijk naar een intelligente “Ontwerper”’), het *kosmologisch* Godsbewijs (‘de eindigheid van de kosmos c.q. zijn “beweeglijkheid” [verandering] wijst terug naar een oneindige eerste oorzaak resp. een zelf onbewogen Beweger, die aan het begin van alle “beweging” staat’) en het *morele* Godsbewijs (‘de morele wet in de mensenwereld verwijst terug naar een morele Wetgever’).

Vooral David Hume en Immanuel Kant hebben er al op gewezen dat zulke ‘bewijzen’ voor het bestaan van God in strikt logische zin niet als formeel geldig kunnen worden beschouwd. Dat mag op zichzelf juist zijn, maar:

(a) Al zouden de traditionele ‘Godsbewijzen’ wél logisch geldig zijn, dan nog zou de intelligente Ontwerper of de morele Wetgever wiens bestaan ermee ‘bewezen’ is, nogal weinig te maken hebben met de God zoals theïsten die kennen uit hun heilige geschriften: de God die Vader is, die mensen liefheeft en een relatie met hen zoekt.

(b) En al zouden de traditionele ‘Godsbewijzen’ wél logisch geldig zijn, dan nog zouden mensen zich veel meer aangetrokken voelen door de existentiële worstelingen met God, zoals bijvoorbeeld Augustinus, Luther, Pascal, Kierkegaard en C.S. Lewis daarvan bericht hebben. Godsbewijzen en andere rationele argumenten raken mensen niet in de kern van hun bestaan, ze spreken hun diepste behoeften niet aan, ze schudden hen niet door elkaar, ze confronteren hen niet met het transcendente, om niet te zeggen het eeuwige – en dat is wat *religie* allemaal wel doet. Atheïsten worden zelden theïsten omdat ze deugdelijke ‘bewijzen’ menen gezien te hebben, en theïsten worden zelden atheïsten omdat ze teleurgesteld zijn in de gangbare ‘bewijzen’. Nee, atheïsten worden theïsten omdat ze *God* ontmoet hebben, en theïsten worden atheïsten omdat ze teleurgesteld zijn in *God*.

(c) Al gaat het niet om strikte ‘bewijzen’, waarom het wél gaat is wat *aannemelijker* is: te geloven dat bijvoorbeeld het ‘ontwerp’ dat overal in de wereld aanwijsbaar is (§ 5.3), aan toevalsfactoren moet worden toegeschreven, of dat ‘ontwerp’ teruggaat op een intelligente Ontwerper – die theïsten God noemen. En wat is *aannemelijker*: dat de morele wet te herleiden is tot de rede, tot natuurwetten of tot conventies, of dat zij te herleiden is tot een morele Wetgever (§ 10.3)? Die ‘aannemelijkheid’ van een en ander is wel degelijk logisch te onderbouwen.

(d) Neem bijvoorbeeld het kosmologisch Godsbewijs. Nu veel seculiere wetenschappers er zelf van overtuigd zijn geraakt dat het heelal inderdaad een begin heeft gehad (Big-Bangtheorie), is de belangstelling voor dit bewijs gegroeid. Immers, als geen enkele gebeurtenis door niets veroorzaakt is, wat heeft dan het ontstaan van het heelal veroorzaakt? Oftewel: als er iets bestond vóórdát de materie bestond, en dit ‘iets’ was niet God, wat was het dan wel?

(e) Trouwens, alleen al het getuigend wijzen op de overwel- digende ontmoeting die voormalige overtuigde atheïsten met God gehad hebben, is in zekere zin ook een beroep op logische plausi- biliteit. De theïst probeert met zulke levensverhalen het *hart* van de ander te raken, maar dat gaat nooit geheel en al buiten de *rede* om. Denk ná, mens, net als die miljoenen andere weldenkende mensen, voor wie het ‘plausibeler’ was aan te nemen dat mensen als Luther, Pascal en Kierkegaard *echt* God ontmoet hebben dan aan te nemen dat zij aan een illusie ten prooi zijn gevallen.

5.3 ‘Intelligent ontwerp’

In de laatste tien jaar heeft het teleologisch argument enorm aan kracht gewonnen door de *Intelligent Design Movement*. Het achterliggende probleem is al duidelijk gesteld door Darwin (*The Origin of Species*): ‘Als kan worden aangetoond dat er een complex orgaan bestaat dat onmogelijk gevormd kan zijn door zeer vele opeenvolgende kleine veranderingen, dan zou hiermee mijn theorie hebben afgedaan.’ We noemen zulke organen ‘onherleidbaar complex’ (Michael Behe). Darwin schreef dat hij ‘koude rillingen’ kreeg als hij zich probeerde voor te stellen hoe het oog door op- eenhoping van duizenden toevallige mutaties zou moeten zijn ont- staan. Dat was terecht – er bestaat nu een overvloed aan materiaal dat erop wijst dat onherleidbaar complexe organen wetenschappe- lijk gesproken niet door toevallige mutaties en natuurlijke selectie *kunnen* zijn ontstaan.

Een onherleidbaar complex systeem is een systeem waarvan alle onderdelen zo geordend en op elkaar afgestemd zijn en zo met elkaar samenwerken dat ze allemaal noodzakelijk zijn voor de uit- oefening van de basale functie van dat systeem, zodat verwijdering van een van die delen tot gevolg zou hebben dat het systeem op- houdt te functioneren. Dat betekent ook dat, in geval van levende organismen, zo’n systeem zich niet geleidelijk kan ontwikkelen, door toevoeging van allerlei onderdelen, omdat al de voorstadia niet zouden functioneren en dus biologisch niet levensvatbaar zou- den zijn. Zulke systemen kunnen daarom alleen producten van ‘intelligent ontwerp’ zijn. Wie of wat de Ontwerper is die dat ont-

werp gemaakt heeft, daarover kan de natuurwetenschap als zodanig geen uitspraak doen – maar theïsten hebben daar wel zo hun ideeën over.

Voor naturalisten ligt hier een duidelijk probleem. Zij kunnen onherleidbaar complexe organen en organismen niet neodarwinistisch verklaren, terwijl zij tegelijk het begrip ‘ontwerp’ in hun naturalistische verklaringen niet ‘mogen’ toelaten. Sommige seculiere auteurs, vooral die welke het *antropisch principe* (‘het heelal is zo fijn afgesteld dat het lijkt alsof het wist dat de mens eraan kwam’) hebben geformuleerd, hebben indirect echter geweldige aanwijzingen verschaft voor de planmatigheid in het heelal. ‘Ontwerp’ is empirisch dan ook niet moeilijk aanwijsbaar, want het wordt gekenmerkt door *complexiteit*, waardoor een systeem niet zo eenvoudig is dat het gemakkelijk aan het toeval kan worden toegeschreven, en *specificatie*, wat een bepaald, voor een zeker systeem specifiek patroon inhoudt. Het gaat hier om een informatietheorie die geheel wetenschappelijk geformuleerd kan worden, mét falsificeerbare empirische consequenties en zónder noodzaak van religieuze elementen.

Als informatie niet herleidbaar is tot natuurlijke oorzaken, is het enige alternatief dat de oorsprong van informatie gezocht wordt in intelligente oorzaken. *Er is geen informatie zonder intelligentie*. Het mag nog steeds waar zijn dat men daaruit niet op formeel geldige wijze kan concluderen dat er een goddelijke Ontwerper is – maar op z’n minst mag men concluderen dat dat een aannemelijker standpunt is dan dat ‘intelligent ontwerp’ ontstaan zou zijn door *random* factoren.

Let wel: een echte theïst heeft dat soort argumenten niet *nodig*; hij gelooft ook zo wel in God, want hij *kent* God. Maar die argumenten kunnen wel helpen om twijfelaars over de streep te trekken.

Een parallel: een man kan geloven in de genegenheid van zijn vriend, niet omdat hij die liefde rechtstreeks kan waarnemen, maar omdat hij vanuit diens uitingen en gedragingen tot die liefde besluit. Een logisch getrainde collega zou hem kunnen voorhouden dat hij op grond van de uitingen en gedragingen van zijn vriend

niet op formeel geldige wijze kan besluiten tot de aanname van diens liefde; er zijn in principe allerlei alternatieve verklaringen denkbaar. Maar de man die van de genegenheid van zijn vriend overtuigd is, laat zich daardoor niet van de wijs brengen. Hij *weet* in zijn *hart* dat zijn vriend hem mag, ook al kan hij dat volgens de strenge wetten van de logica niet dwingend bewijzen. Hij *weet* het omdat hij hem *kent*. Hij heeft die bewijzen ook helemaal niet nodig; het zou hem zelfs pijnlijk zijn als hij zulke bewijzen zou moeten leveren.

Zo ongeveer voelt de theïst zich. Letterlijk *alles* om hem heen roept hem voortdurend ‘ontwerp!’ toe. In alle dingen ziet hij intelligente plan- en doelmatigheid. Hij *weet* in zijn hart dat dat betekent dat achter alle dingen een intelligente Ontwerper staat. Een logisch getrainde atheïst zou hem kunnen voorhouden dat hij op grond van die (vermeende) ‘ontwerpen’ niet op formeel geldige wijze kan besluiten tot de aanname van een goddelijke Ontwerper; er zijn in principe allerlei alternatieve verklaringen denkbaar (welke trouwens!?). Maar de mens die van de ontwerpen én de Ontwerper overtuigd is, laat zich daardoor niet van de wijs brengen. Hij *weet* in zijn hart dat de Ontwerper er is, ook al kan hij dat volgens de strenge wetten van de logica niet dwingend bewijzen. Hij *weet* het omdat hij Hem *kent*. Hij heeft die bewijzen ook helemaal niet nodig; het zou hem zelfs pijnlijk zijn als hij zulke bewijzen zou moeten leveren.

6 Psychologische Godsbewijzen

6.1 Projectie

Als theïsten betogen dat zij niet alleen rationele, maar vooral ook ‘bovenrationele’ gronden hebben om in God te geloven, kunnen ze er zeker van zijn dat zij door de atheïsten op basis van psychologische theorieën zullen worden aangepakt. Dat is ook precies wat er gebeurd is; ik denk aan de projectietheorie en de theorie van de cognitieve dissonantie.

Freuds projectietheorie zegt o.a. dat in het theïsme gevoelens en verlangens worden ‘geprojecteerd’, en wel eerst op de vader, en vervolgens op een denkbeeldige vaderfiguur, die God wordt

genoemd. God is dan zogenaamd niets anders dan een onbewuste wensdroom: net zoals een kind verlangt naar een liefdevolle vader, zo verlangt de gelovige naar een liefdevolle God. Deze theorie is met vele problemen bevangen:

(a) Het eerste probleem van de projectietheorie is dat zijzelf bewijs behoeft. Freud heeft toegegeven dat zijn projectietheorie, die niet eens deel uitmaakt van zijn psychoanalytische theorie, een uiting is van zijn persoonlijke voorkeur als overtuigd atheïst. De projectietheorie was een wensdroom van Freud zelf.

(b) Popper heeft het freudianisme een slechte wetenschappelijke theorie genoemd omdat ze niet falsificeerbaar is: er zijn geen 'risikante' voorspellingen denkbaar die op deze theorie gebaseerd zijn en die eventueel gefalsificeerd zouden kunnen worden, zodat daarmee ook de theorie weerlegd zou zijn. Het freudianisme is zo'n theorie die 'alle' psychische verschijnselen kan verklaren, en daarom verklaart ze niets. Je kunt er bijvoorbeeld gemakkelijk mee 'bewijzen' dat Freuds 'atheïsme' zélf in feite niets anders dan projectie was.

(c) Inderdaad is door psychologen aannemelijk gemaakt dat atheïsme op projectie berust. Het is het verlangen van het kind om de vader te doden teneinde de eigen autonomie te kunnen verwerken. Atheïsme is een vorm van natuurlijk vluchtgedrag, de wens dat God niet bestaat, ontstaan uit de irrationele, vaak neurotische en psychologische behoeften van een kleine groep invloedrijke denkers. De oorzaak van deze behoeften ligt blijkens een psychologische analyse aan de afwezigheid van een goede vader in hun leven. Onderzoek heeft uitgewezen dat vrijwel alle bekende atheïsten in onze westerse cultuur een afwezige of ernstig tekortschietende vader hadden. De projectietheorie is dan ook een veel betere verklaringmethode voor het ontstaan van het atheïsme dan van het theïsme.

(d) Er is nog een probleem met de projectietheorie. Waarom is het bijbelse Godsverhaal van een voor gewone menselijke gemoeiden zo 'absurde' aard? De idee van een God die naar de aarde komt in de gedaante van een mens, om door mensen vermoord te worden en hun op die manier het eeuwige leven te schenken, is zo 'absurd' dat ze niet aan projectie kan worden toegeschreven. Als

de God van de Bijbel projectie is, dan had men wel een ‘gemakkelijker’ God kunnen verzinnen; wie verzint er nu zo’n God als de God van Israël, die heilig en rechtvaardig is, een wreker van het kwaad, die van zijn schepselen eist dat ze Hem gehoorzamen en dat ze leven volgens zijn strenge geboden? Dit zijn typisch dingen die een mens niet graag in zijn eigen vader ziet, die je ook niet verzint, omdat je ze helemaal niet wilt. Onze (post)moderne tijd is vol projectie: mensen ontwerpen zich werelden waarin ze zelf het liefste geloven. Niet ter verkrijging van het theïsme, maar juist waar het theïsme door velen is opgegeven, is de deur voor projectie opengezet.

Als de projectietheorie een verklaring biedt voor het atheïsme, dan juist niet voor het theïsme. Integendeel. Het verlangen van de hele mensheid – elke samenleving op aarde en door de hele geschiedenis heen – naar zin en waarde in het leven, en zelfs ná dit leven, wijst niet op projectie, maar veeleer op het bestaan van het transcendente, dat dit verlangen gewekt heeft. Dat is aannemelijker dan ons aangeboren verlangen naar dit transcendente te verklaren als een evolutionair ontstane collectieve frustratie (want een frustratie is het, als er niets blijkt te corresponderen met dit verlangen naar het transcendente), of als een grote vergissing: ‘er is geen zin en waarde’. Maar dit laatste is zo mogelijk nóg frustrerender, en valt ook niet te rijmen met de liefde die atheïsten hebben voor hun partners en kinderen. Er valt niet te *leven* met de idee dat deze liefde niets anders dan een biochemische reactie is. Als er ware liefde is, dan ook zin en waarde, en dus het transcendente, en dus God. Elke ware liefde van de atheïst is ten diepste slechts te verstaan uit God, die liefde is.

6.2 Cognitieve dissonantie

Tot de betrokken psychische factoren behoort volgens velen ook de cognitieve dissonantie. Het betreft hier de disharmonie tussen enerzijds iemands overtuigingen en daden en anderzijds de werkelijkheid of de overtuigingen van medemensen of de eigen normen. De menselijke psyche streeft er onbewust of halfbewust naar om, zoveel mogelijk met behoud van de eigen opvattingen, die disso-

nantie op te heffen door de werkelijkheid te negeren en/of de overtuigingen van medemensen en/of de eigen normen te veranderen.

Atheïsten beweren nu dat dit bijvoorbeeld verklaart hoe het theïsme zich over de aarde kon verbreiden. Jezus' discipelen geloofden dat Jezus de Messias was en als koning der Joden over alle vijanden zou zegevieren. De kruisiging van Christus weerlegde dit geloof en daardoor steeg hun cognitieve dissonantie, beweert men dan. Om die cognitieve dissonantie te verminderen gingen de apostelen de mensheid bekeren, zodat de medemensen hetzelfde zouden gaan geloven als zij. En op deze wijze zou dan het hele christendom verklaard zijn. Echter:

(a) Deze theorie is niet te rijmen met het feit dat de apostelen na de dood van Jezus murw en bang waren, maar vanaf de derde dag plotseling grote moed, vastberadenheid en blijdschap aan de dag legden. De plotselinge verandering in hen – die christenen verklaren uit de opstanding van Jezus – was zo groot dat zij mannen werden met de meest hoogstaande morele principes, mannen die zo sterk in hun overtuiging geloofden dat zij zich de rest van hun leven voor de zaak van Jezus inzetten met geweldige offervaardigheid. Bijna allemaal hebben zij hun inzet voor hun geloof met de marteldood moeten bekopen. En dat terwijl zij al die tijd geweten zouden hebben dat Jezus helemaal niet was opgestaan!?

(b) De theorie keert zich natuurlijk onmiddellijk tegen de atheïsten zelf, vooral tegen diegenen onder hen die eveneens een grote zendingsijver aan de dag leggen. Wanneer zendingsdrang het gevolg is van cognitieve dissonantie, waarom zou dit dan niet ook gelden voor die atheïsten zelf?

Samenvattend: het hardnekkige argument van atheïsten dat religie voortkomt uit een (grotendeels onbewuste) irrationele behoefte, blijkt minstens zo goed van toepassing te zijn op het atheïsme zelf.

7 Wetenschap en religie

7.1 Wat boven de waarneming uitgaat

Zowel het theïstisch als het atheïstisch geloof is gedeeltelijk een intellectuele, maar ten diepste een existentieel-religieuze zaak. Daarom moeten we het niet alleen over het Godsgeloof, maar in rui-

mere zin ook over metafysica en religie hebben. Toen Wittgenstein schreef dat wij over het onzegbare (d.i. het niet-empirische) moeten ‘zwijgen’, bleef de vraag in de lucht hangen waarom: omdat het onzegbare onwaar, óf omdat het te groots is? Het verschil is enorm. En de (existentiële!) keuze tussen deze twee opties valt per definitie buiten de wetenschap. Alle ‘-ismen’ (positivisme, idealisme, naturalisme, materialisme, realisme, en ook theïsme en atheïsme) zijn metafysische uitgangspunten, die als zodanig noch (empirisch) verifieerbaar noch falsificeerbaar zijn.

Het naturalisme, dat beweert: ‘Alleen dat is waar wat empirisch fundeerbaar is’, doet hiermee een niet-empirisch fundeerbare uitspraak, zodat de uitspraak volgens zichzelf onwaar zou moeten zijn. Atheïsten die én geloven dat het niet-bestaan van God waar is én dat waarheid beperkt is tot de empirische wetenschap, komen met zichzelf in tegenspraak. Om dit te maskeren hebben nogal wat natuurwetenschappers graag hun wetenschappelijke reputatie misbruikt om geloofsuitspraken te doen die zij presenteerden als natuurwetenschappelijke uitspraken.

Daartegenover kan men de billijke vraag stellen, niet alleen of de waarheid beperkt is tot de wetenschap, maar ook of wetenschap als zodanig wel *enige* waarheid oplevert. In elk geval is dit in de hele strijd tussen wetenschapsrealisten (‘theorieën zijn afbeeldingen van de werkelijkheid’) en instrumentalisten (‘theorieën zijn slechts handige instrumenten’) een open vraag geweest. Ook in het latere ‘kritische’ of ‘gekwalficeerde’ realisme zijn theorieën wel op het ‘werkelijk-zo-zijn’ van de werkelijkheid betrokken, maar tegelijk toch ook *creatieve ontwerpen* van de wetenschappers om waargenomen feiten in een zinvolle samenhang te brengen.

Zelfs in het beste geval levert de wetenschap slechts ‘deelwaarheden’ op, beperkt tot het enge gezichtsveld van elk van de betrokken vakwetenschappen en bovendien beperkt tot de logische kant van de werkelijkheid, met uitsluiting van bijvoorbeeld haar esthetische, morele, rechts- en geloofsaspecten. Bijvoorbeeld: de ethiek onderzoekt logisch-rationeel waaróm mensen dit of dat goed noemen, en de esthetiek waaróm mensen dit of dat mooi noemen, maar zij bepalen niet dát iets goed of mooi is – terwijl dát toch voor ons

mede de volle werkelijkheid uitmaakt. Elke wetenschap die dit terrein betreedt, nadert het wereldbeschouwelijke, het metafysische, om niet te zeggen: de religie.

7.2 Wat is religie?

Wie het over het bestaan van God heeft, hééft het over religie. Los van het geheel van diep-existentiële opvattingen, emoties, attitudes, affecties en cognities die wij ‘religie’ noemen, is het geloof in God zin- en inhoudsloos. Het is ongeveer als het debat over de zin van het huwelijk tussen een getrouwde en een ongetrouwde. De eerste spreekt over het huwelijk heel praktisch, ‘van binnenuit’, de tweede puur theoretisch, ‘van buitenaf’. Het debat loopt al gauw stuk, want enerzijds weet de ongetrouwde ten diepste niet waar hij over praat. Anderzijds heeft de getrouwde het nooit alleen over ‘het’ huwelijk, maar op de achtergrond van zijn denken staat ook altijd *zijn* huwelijk, *zijn* vrouw en *zijn* liefde voor haar. Zo is het met een debat tussen een atheïst en een theïst. De atheïst spreekt koud-intellectueel over het al of niet bestaan van God, de tweede echter spreekt niet alleen over het bestaan van God, maar ook over wat die God praktisch, existentieel, voor hem betekent. Die levende realiteit met alles wat daarbij hoort, noemen we ‘religie’.

Religie is niet alleen het geloof in één of meer hogere machten, krachten of energieën plus alles wat daarbij hoort (geloofsopvattingen, -handelingen, -belevingen, -gemeenschappen), maar ook het *ultimate commitment* aan een Laatste of Hoogste Grond. In de religie in deze wijdere betekenis gaat het om het Laatste of Hoogste waaraan de mens zijn diepste vertrouwen schenkt c.q. waaraan hij zich toevertrouwt, of dit nu als beginsel, als ideologie, als onpersoonlijke kracht of als goddelijk persoon wordt opgevat. Religie in deze tweede betekenis is naast (meestal) transcendent vooral *bovenrationeel*. Ik bedoel dat in de zin zoals bijvoorbeeld John Locke het heeft gedefinieerd: er zijn dingen die niet per se tegen ons verstand ingaan, maar wel boven ons verstand uitgaan. Er is immers geen enkele *a priori* reden te bedenken waarom alles wat *is*, binnen de categorieën van ons logisch denken – of ook: onze empirische waarneming – te vangen zou moeten zijn. Dat geldt bijvoorbeeld

voor het geloof in God of in godheden, maar het geldt evengoed voor ons geloof in de rationaliteit en de empirie zelf.

Overigens: als religie in de tweede betekenis bovenrationeel is, betekent dat niet dat er niet heel rationeel over gesproken kan worden. Gelovigen doen dat zelf al, want zodra zij proberen hun geloofsopvattingen of -belevingen onder woorden te brengen, doen zij dat noodzakelijk in een talige, rationele vorm. Deze is open voor godsdienstwetenschappelijk onderzoek, waarin men probeert de rationele, affectieve, emotionele, historische, sociale en ethische kanten enzovoort zo goed mogelijk in kaart te brengen. Geloofsopvattingen, -handelingen, -belevingen, -gemeenschappen enzovoort *zijn* echter niet de religie in eigenlijke zin, want religie naar haar transcendente, bovenrationele, bovenpsychische, bovensociale dimensie gaat de zuiver fenomenale kant ervan altijd te boven.

Het is waar dat een mens geen gebed in zijn hart kan uitspreken zonder een uitwisseling van kalium- en natrium-ionen aan weerszijden van zijn hersencelmembranen. Maar alleen een reductionist gelooft dat bidden geheel en al tot biofysica *herleid* kan worden. In ieder geval zal hij dan moeten erkennen dat ook zijn eigen reductionisme slechts op een fysisch-chemisch proces berust en dat het daarom geen 'zin' heeft zich ervoor in te zetten.

7.3 Verband tussen wetenschap en religie

Met name de wetenschapsfilosofie van de tweede helft van de twintigste eeuw (Popper, Polanyi, Kuhn, Lakatos, Feyerabend e.a.) heeft oog gehad voor psychische, sociale, economische, culturele, politieke en godsdienstige factoren in de ontwikkeling van de wetenschap, en zelfs voor het 'religieus dogmatisme' dat de wetenschapsbeoefening eigen is vanwege haar paradigmatische karakter (Kuhn). Feyerabend noemde de wetenschap dan ook: 'die meest recente, meest agressieve en meest dogmatische religieuze instelling'. Als het bestaan van paradigma's en van niet-rationale factoren in de wetenschap aanvaard wordt, betekent dit dat wetenschap niet neutraal en objectief kan zijn, zoals de logische positivisten beweerd hadden. De gewone wetenschappelijke activiteit van vakwetenschappers is geworteld in hun paradigma gedurende een pe-

riode van ‘normale wetenschap’, en dit paradigma is geworteld in een bepaalde wereldbeschouwing. De rol van deze wereldbeschouwing komt vooral sterk naar voren bij de overgang van het ene naar het andere paradigma.

Er is geen wetenschap zonder een dergelijk wereldbeschouwelijk geloof; en dit geloof is zowel rationeel als bovenrationeel. Zo goed als velen onderscheiden tussen het bovenrationele, transcendente Ik (of hart) en de immanente functies die van dat Ik uitgaan, zoals denken, voelen, willen, geloven, zo onderscheiden velen tussen *faith* (geloof) en *beliefs* (geloofsovertuigingen). Bij *faith* gaat het om de existentiële overgave van het hart aan een Laatste Grond waarin ons denken, voelen en willen rust vinden – die overgave heet religie – terwijl het bij *beliefs* om onze immanente, rationele opvattingen omtrent die Laatste Grond gaat. Zo gaat bijvoorbeeld ons geloof (*faith*) omtrent het al of niet van de goddelijke openbaring vooraf aan en bepaalt al onze rationele geloofsovertuigingen (*beliefs*), niet andersom.

Per definitie geldt dat alle a-priorische keuzen die mensen maken, zeker als het om zulke diep-existentiële zaken gaat, *au fond* van religieuze aard zijn. Religie is de diepste innerlijke aandrang om de laatste zekerheden van de mens te vinden in en zijn diepste vertrouwen te schenken aan een Laatste Grond, die zijn eigen eendigheid overstijgt. Hier tast de mens naar een vast punt voor zijn denken, dat zijn eigen denken noodzakelijkerwijs te boven gaat. Waar moet hij dit punt vinden? Óf we zoeken en vinden deze grond in God, de Schepper en Onderhouder van de gehele scheppingswerkelijkheid, de grote Wetgever, de Oorsprong van de wetsorde. Óf de mens vindt deze grond in onpersoonlijke krachten, ideologieën, ‘-ismen’, paradigma’s, of hoe men het ook noemen wil.

8 Waarheid buiten de wetenschap

8.1 Natuurwetenschap en metafysica

De natuurwetenschap vormt een kolossale macht in onze tijd. Ik heb dan ook de indruk dat niet zozeer de filosofie als wel de natuurwetenschap vandaag de meeste atheïsten ‘levert’. Niet alleen de theologie, maar juist ook de filosofie, vooral de wetenschapsfilosofie, is

door naturalisten scherp aangevallen. Juist fysici geloven maar al te graag dat hun theorieën een redelijk betrouwbaar beeld van de fysische werkelijkheid geven. Verreweg de meesten zouden verbaasd, om niet te zeggen geïrriteerd zijn, als zij met vragen geconfronteerd werden als: Bestáán elektronen, magnetische velden, radioactieve stralen, zwarte gaten, vierdimensionaal gekromde tijd-ruimten? Voorzover filosofen dit soort vragen stelden, kregen zij gewoonlijk de wind van voren van de fysici. Sommigen gaven de schuld voor de ‘ernstige en wijdverbreide malaise’ in de wetenschap aan wetenschapstheoretici als Popper, Lakatos, Kuhn en Feyerabend!

Dit soort conflicten illustreren de diepe kloof die ontstaan is tussen de nog altijd ‘moderne’ (d.i. inmiddels ouderwetse Verlichtings-) natuurwetenschappers en de in veel opzichten ‘postmoderne’ wetenschapstheoretici. Geen wonder: zowel in de fysica als in de biologie beleven we, om het kuhniaans uit te drukken, een periode van krachtige ‘normale wetenschap’, waarin fysici en biologen het zich kunnen veroorloven hun werk te doen zonder zich de zo belangrijke voorvragen te stellen. De experimentele wetenschap oefent ook nog altijd een heel wat grotere invloed in onze samenleving uit dan alle filosofen bij elkaar. Daarmee mogen onze cultuur en samenleving in grote mate postmodern zijn, wetenschap en technologie zijn nog in sterke mate modern.

Tot de vloek van de specialisatie behoort dat geen wetenschapper nog bij benadering zijn vakgebied kan overzien, laat staan dat hij over de voorvragen zou nadenken. Als de ‘naïeve realist’ boos wordt bij de vraag of hij in golven, velden, stralen en subatomaire deeltjes gelooft, hoef je hem slechts te vragen of hij beseft dat grote fysici als Einstein, Pauli, Heisenberg, Fermi, de aanname van zulke entiteiten als een geloof hebben ontmaskerd. Ten tweede hoef je de ‘naïeve realist’ maar te vragen waar hij de grens trekt – en op welke gronden – tussen fysische golven, velden en stralen enerzijds, waarin hij wel ‘gelooft’, en bewustzijn, aardstralen en psi-verschijnselen anderzijds, waarin hij gewoonlijk niet gelooft – om nog maar te zwijgen van God. Het is van groot belang dat dit soort vragen in onze tijd weer gesteld worden, de vele nog altijd ‘moderne’ (lees: ouderwetse) naturalisten ten spijt.

Verstokte reductionisten beweren bijvoorbeeld nog steeds dat de neurobiologie heeft ‘aangetoond’ dat het onzin is te denken dat een deel van ons bewustzijn de hersendood zou kunnen overleven. Zo’n bewering is echter zélf nonsens. De neurobiologie houdt zich bezig met hersenprocessen op het niveau van de neuronen. Van daaruit beweringen te doen over een eventueel ‘bewustzijn’, en dan ook nog eens over wat er van dat bewustzijn overblijft bij de dood, valt geheel buiten haar boekje. Neurobiologen spreken daarover niet áls biologen, maar als gelovigen – hetzij theïsten of atheïsten. Bovendien: lieden die bijvoorbeeld ‘weten’ dat ‘weten’ een faculteit van het menselijk brein, lopen vanzelf vast: dankzij een faculteit van het brein ‘weten’ zij dat alles wat zij ‘weten’ noemen, een faculteit van het brein is. Met andere woorden: wij ‘weten’ dat ‘weten’ een illusie is. Het enige wat er is, zijn genen en zenuwcellen, of eigenlijk: de atomen waaruit deze entiteiten bestaan. Wij ‘weten’ dus niets. Zulke naturalisten kunnen net zo goed hun mond houden.

Sommige psychologen en andere geesteswetenschappers hebben krachtig betoogd dat de natuurwetenschap als zodanig juist nauwelijks iets tot de kennis van het bewustzijn heeft bijgedragen. En het lijkt me dat ze daarin wel eens volkomen gelijk kunnen hebben.

8.2 Parapsychologie

Gelukkig zijn lang niet alle natuurwetenschappers reductionisten. Brian Josephson heeft bijvoorbeeld verklaard dat de fysica nooit compleet zal zijn zolang ze geen verklaring heeft voor helderziendheid en psychokinese. Ik vind het interessant dat atheïsten vaak nogal beducht lijken te zijn voor de parapsychologie: als er immers ruimte zou blijken te zijn voor parapsychische – of misschien beter: parafysische – verschijnselen die op geen enkele manier in de huidige natuurwetenschap inpasbaar lijken, dan staat de deur zó weer open voor religieuze ideeën. Paranormale verschijnselen zouden ons namelijk kunnen helpen om enigermate te begrijpen hoe God (c.q. de Heilige Geest) in mensen kan werken en tot hen kan spreken.

De neurofysioloog Sir John Eccles heeft geopperd dat de synapsen in de hersenen werken als een hoogst gevoelige detector van zeer zwakke paranormale invloeden. Het lijkt mij niet ondenkbaar, dat extra-mentale invloeden op soortgelijke wijze binnen het menselijk bewustzijn werkzaam zijn. Zulke invloeden worden in allerlei religies verschillend benoemd; theïsten spreken van de Heilige Geest óf van demonische geesten. Zulke geestelijke invloeden zijn als zodanig natuurlijk niet fysisch, maar kunnen zich wel *uiten* in fysische verschijnselen, ja, zelfs binnen biofysische processen in zenuwcellen.

We weten dat psychisch-geestelijke processen in de mens ‘gedragen’ worden door fysisch-chemische processen; alleen reductionisten willen ze er ook toe *reduceren*. Bovendien geloven theïsten dat de menselijke geest doordrenkt kan zijn door de Heilige Geest óf door een of meer boze geesten. Zo kunnen extra-mentale invloeden doordringen tot het menselijk bewustzijn op een wijze die de natuurwetenschap nog maar nauwelijks kan schetsen, laat staan bevatten.

De parapsychologie heeft veel empirisch bewijsmateriaal aangedragen voor verschijnselen als ESP (= *extra-sensory perception*, buitenzintuiglijke waarneming) en psychokinese (het psychisch beïnvloeden van materie). In dat licht bezien zijn ook het ‘spreken’ van God tot de mens (in het hart van de mens of zelfs met een hoorbare stem), profetische voorzeggingen (vgl. ESP) en wonderbare genezingen (vgl. psychokinese) niet meer als ‘onwetenschappelijk’ van de hand te wijzen. Er zijn kortzichtige lieden die zo’n hoge dunk van de (natuur)wetenschap hebben dat het onbekende, het ‘mysterie’, voor hen niet meer bestaat. Alleen zulke lieden zullen verschijnselen waarvan het bestaan is aangetoond, naar het rijk der fabelen verwijzen omdat ze ze (nog) niet kunnen vatten.

We hebben ons afgevraagd om welke a-priorische reden de grenzen van onze zintuiglijke waarneming zouden moeten samenvallen met de grenzen van de werkelijkheid. Waarom zou de boswachter niet kunnen bestaan als spinnen die maar acht centimeter ver kunnen zien, hem nog nooit hebben waargenomen? Maar we kunnen daar nu nog een vraag aan toevoegen: heeft juist de para-

psychologie niet aangetoond dat er andere soorten ‘zintuigen’ zijn – de volksmond sprak al van het ‘zesde zintuig’ – die dingen waarnemen die voor de gewone zintuigen verborgen zijn? Ik beweer dat religieuze personen lieden zijn die zulke waarnemingen uit eigen ervaring kennen en deze toeschrijven aan een goddelijke wereld.

8.3 De wetenschap en het mysterie

Naast de kwesties van het bewustzijn en het paranormale zijn er meer onopgeloste problemen in de natuurwetenschap, zoals wat de biologie betreft: het probleem van de abiogenese (het ontstaan van leven uit niet-leven, zeker een van de grootste problemen voor elke vorm van evolutionisme) en het probleem van de biologische ontwikkeling (hoe ontwikkelt zich uit één bevruchte eicel een sterk gedifferentieerd meercellig organisme?). Het is de vraag of dit soort problemen wel *principeel* oplosbaar zijn. Hoe meer natuurwetenschappers zich er bewust van zouden zijn, des te meer zouden zij zich ervoor hoeden de grenzen van hun wetenschap te overschrijden of de wetenschap tot de enige bron van waarheid te verklaren.

De fysicus Max Planck heeft eens gezegd dat wij nooit het mysterie van het heelal zullen oplossen omdat wijzelf dat mysterie zijn. Te beweren dat wij dat mysterie te eniger tijd opgelost zouden hebben, herinnert aan het antwoord van Einstein: ‘Misschien, maar welk nut heeft het een symfonie van Beethoven te beschrijven in termen van luchtdrukgolven?’ De bestudering van zenuwcellen zal principeel nooit duidelijk kunnen maken hoe het mogelijk is dat onze oren geluidsgolven waarnemen, terwijl ons bewustzijn tegelijkertijd zo’n symfonie waarneemt. De fysicus Ilja Prigogine zegt dan ook: ‘Je kunt niet enerzijds geloven dat je onderdeel uitmaakt van een automaat en anderzijds geloven in de menselijkheid.’

Zo is het: zonder ‘vrije wil’ geen humaniteit, geen moraal, of hoogstens een moraal die gebaseerd is op onderlinge afspraken, waar niemand zich aan hoeft te houden. Het naturalistisch determinisme heeft niet alleen het godsbegrip, maar ook alle schoonheid, recht en moraal, en daarmee in feite de mens ‘gedood’. Het kent het grootse, het mysterieuze niet meer. De wereld van de determinist is koud, leeg en zinloos. Met het determinisme kun je niet leven, want

je kunt niet met de loochening van je mens-zijn leven. Wie God verliest, verliest uiteindelijk ook de mens en de menselijkheid.

10 Atheïsten en de moraal

10.1,2 Soorten atheïsten/De schijn-atheïst

Echte theïsten geloven niet alleen in het bestaan van God – dat doen deïsten ook – maar zij claimen ook een *relatie* met God te hebben. Zij geloven niet alleen ‘dat’, maar ‘in’. Als een man gelukkig getrouwd is, gelooft hij niet alleen maar dat zijn vrouw bestaat, dat zij (objectief) die en die eigenschappen heeft, of zelfs (subjectief) dat zij aardig, mooi, verstandig of wat dan ook is. Nee, hij gelooft *in* haar. Hij is met haar ‘getrouwd’, en dat betekent dat hij haar trouw beloofd heeft, dat hij haar vertrouwt en zelfs dat hij zich in zekere mate aan haar toevertrouwt. Zijn geloof in haar en zijn liefde voor haar zijn onontwarbaar met elkaar verweven. Theïsten zien hun relatie met God in wezen net zo. Zij geloven *in* Hem, hebben Hem trouw beloofd, vertrouwen Hem en hebben zich zelfs aan Hem toevertrouwd. Hun geloof in Hem en hun liefde voor Hem zijn onontwarbaar met elkaar verweven.

Zo’n nauwe relatie kan ook deuken oplopen, net als in het huwelijk. Dan ontken je niet het bestaan van die ander, maar je bent boos op die ander. Zo gaat het soms ook met mensen die als theïst zijn opgevoed en later atheïst worden. Natuurlijk zijn erbij die heel nuchter, op basis van zakelijke argumenten, het theïsme eraan geven. Maar soms krijg je de indruk dat ze wel *zeggen* dat ze niet langer in Gods bestaan geloven, maar dat ze diep in hun hart gewoon *boos* zijn op God – wat natuurlijk heel iets anders is (vgl. § 6.1: misschien zijn ze boos op hun vader en hebben zij die boosheid op God geprojecteerd). Je zou kunnen zeggen: zij wijzen God op morele gronden af. Een ‘immorele’ God, of althans een die niet aan onze morele standaarden voldoet, ‘hoeft’ van hen niet meer.

De atheïst die in feite niet Gods bestaan loochent, maar gewoon boos is op God, komen we vooral onder het Joodse volk tegen. Er is geen grotere innerlijke tegenspraak dan een ‘atheïstische Jood’. Toch zijn ze er maar al te veel geweest, bekende Joden die onjoodse theïsten, pantheïsten of zelfs atheïsten geworden zijn, bijvoorbeeld

vanwege de holocaust. Wat zulke Joodse ‘atheïsten’ vaak niet lijken te beseffen, is dat zij in hun verontwaardiging aan een van de oudste joodse tradities trouw blijven. Zij redetwisten met hun Schepser, zoals eens Abraham, Jeremia, Job, Habakuk dat deden. Maar met atheïsme heeft dit alles niets te maken, want alleen een krankzinnige bestrijdt iets of iemand waarvan hij het bestaan ontkent. Het Joodse gevecht met God is misschien wel de hoogste graad van godserkenning – een grondig, compromisloos ernstig nemen van de Heer van de wereld, dat geen ongerechtigheid, geen smet op het beeld van God wil dulden.

10.3 God en de moraal

Merkwaardig dat Immanuel Kant, die met de middeleeuwse Godsbewijzen de vloer aanveegde, in zijn *Kritik der praktischen Vernunft* toch ineens met een heel eigen, moreel soort ‘Godsbewijs’ komt aanzetten. Op grond van de ‘praktische rede’ weten we, redeneert Kant, dat de mens een redelijk-zedelijk wezen is, en juist daarin ligt zijn vrijheid en autonomie. Het deugdzame leven zou echter geen zin hebben als er geen onsterfelijkheid bestond en als er na dit leven geen beoordeling van ons leven en eeuwige gelukzaligheid zou zijn. Terwijl men met de theoretische rede God slechts kan *denken*, kan men Hem met de praktische rede ook *kennen*. Dit ‘bewijs’ van Kant was niet als een bewijs in de zin van de theoretische rede bedoeld. Hij betoogde alleen dat het bestaan van God praktisch geponeerd moet worden om zin te geven aan onze morele ervaring. Religie heeft niet primair met logische overtuiging, maar met de diepste normen en waarden van de mens te maken. Het ‘morele Godsbewijs’ spreekt ons eerder praktisch dan theoretisch, eerder existentieel dan intellectueel aan.

Allerlei denkers na Kant hebben geprobeerd het morele ‘Godsbewijs’ beter te onderbouwen, niet omdat wie dan ook meende een formeel geldig en dus logisch onweerlegbaar bewijs geboden te hebben, maar uit apologetisch-evangelistische motieven. Zo heeft C.S. Lewis het volgende aannemelijk gemaakt:

(a) De morele Wet *bestaat*. Als dat niet zo was, hoe zou het dan mogelijk zijn dat wij, mensen, ooit over morele zaken van mening

kunnen verschillen? Hoe zou morele kritiek dan mogelijk zijn? We zouden niet eens meer mogen zeggen dat bijvoorbeeld totalitaire regimes of racisme verwerpelijk zijn.

(b) De morele Wet kan niet tot iets immanents herleid worden, noch tot de *psyche* (bijv. het kudde-instinct of de verbeelding), de *conventie* (anders zou het niet mogelijk zijn die conventies zelf, of morele ontwikkelingen in de samenleving, vanuit moreel standpunt te beoordelen, en dat is nu juist wel mogelijk), de *natuur* (want *Sollen* kan niet worden herleid tot *Sein*, zei Einstein al; als de morele Wet slechts een natuurwet was, zouden zakelijk identieke situaties niet moreel verschillend kunnen zijn, bijv. het verschil tussen doodslag en moord), of de *menselijke rede* (de morele Wet staat boven de menselijke geest, want zij beslist ook over het morele of immorele gehalte van onze rationele overwegingen; bovendien: als de morele Wet puur op de menselijke rede terugging, zou niet te begrijpen zijn dat ook psychisch normale en zeer verstandige mensen vaak zo verschrikkelijk immoreel kunnen zijn; juist de immoraliteit van de mens onderstreept dat de morele Wet niet uit de mens zelf afkomstig kan zijn, maar 'van boven' is).

(c) De morele Wet moet zijn voortgekomen uit de geest van een redelijk wezen, maar dat wezen kan niet de mens zijn. Theïsten zijn er daarom van overtuigd dat het verreweg het aannemelijkst is de morele Wet te herleiden tot een Wezen dat (1) allerredelijkst is, dat (2) ons de morele Wet oplegt, dat (3) daarmee blijkbaar geïnteresseerd is in onze onderhouding van die Wet, dat (4) volstrekt rechtvaardig moet zijn, anders zou alle morele inspanning op den duur zinloos zijn, en dat (5) tevens volstrekt goed moet zijn, aangezien de maatstaf voor al het goede zelf niet minder dan volkomen goed kan zijn. Theïsten noemen dat wezen God.

(d) Hiermee is niet alleen het bestaan van God aannemelijk gemaakt, maar ook het bestaan van de morele Wet én de zondigheid van de mens (want zelfs de edelste mens weerstaat keer op keer de morele Wet) én de mogelijkheid van een goddelijk oordeel (loon of straf). Immers, waarom zou een algoede God de mens zijn Wet opleggen als de onderhouding van die Wet niet loon, en de overtreding van die Wet niet oordeel zou opleveren?

10.4 De immoraliteit van de mens

Zelfs de edelste mens is in zijn hart moordzuchtig en overspelig. Zelfs de edelste mens kent nijd, afgunst, agressie, haat, onredelijke woede, hebzucht, zelfzucht, arrogantie. Zelfs bij de edelste mens zijn de goede daden nooit gespeend van eigenbelang. Hoe kan er van de zijde van een algoede God dan loon zijn voor de mens, zolang die mens van zijn eigen diepgewortelde immoraliteit niet verlost wordt? Je kunt niet over God praten zonder vroeg of laat uit te komen bij die menselijke immoraliteit. De Godsvraag is een existentieel probleem. Niet alleen blijken verreweg de meeste mensen God *nodig* te hebben in hun eenzaamheid, hun verdriet, hun leed, maar het raadselachtige is dat dezelfde mens gewoonlijk een innerlijke *weerstand* jegens die God ervaart. Volgens mij gaat het daarbij gewoonlijk ten diepste om een weerstand tegen de morele Wet. God is ‘lastig’, want zijn Wet wordt als ‘lastig’ ervaren.

Het morele raadsel van de mens is dat hij, voorzover bekend, het enige wezen binnen het heelal is dat een morele Wet in eigenlijke zin kent én tegelijk het enige immorele wezen is. Geen theïst kan om de vraag heen wat het betekent dat de algoede God én de morele Wetgever is én geconfronteerd wordt met de diepe immoraliteit van de mens. Het gaat hier om onze *existentiële nood* tegenover de hoge morele Wetgever als gevolg van onze immoraliteit. Aan die discussie heeft het atheïsme weinig tot niets bij te dragen, doordat het de uitgangspunten van die levensbelangrijke discussie niet aanvaardt. Theïsten geloven dat juist de immoraliteit van het hart – gelukkig lang niet altijd van het handelen – de diepste oorzaak is van de afkeer van God. Ongeveer zoals degene die door het rode licht is gereden en een zware boete krijgt, scheldt op de politie.

11 Het probleem van het lijden

11.1 Atheïstisch ‘tegenbewijs’

Door de diepgewortelde immoraliteit van de mens, die zich vooral richt tegen de medemens, is er onnoemelijk veel leed in de wereld. Maar niet alleen daardoor: er is ook veel leed in de wereld dat niet door immoreel gedrag, maar bijvoorbeeld door ziekten, hongers-

noden en natuurrampen wordt veroorzaakt. Wie een God wil die alle dingen regeert, lijkt dan ook de consequentie te moeten aanvaarden dat die God verantwoordelijk is voor al dat leed. Al bijna in het vroegste christendom hebben denkers zich daarom gebogen over de kwestie van de *theodicee*: de ‘rechtvaardiging’ van een God die én almachtig én liefdevol zou zijn – en dus het kwaad én kan én wil vernietigen – en toch het kwaad tolereert. Anderen hebben betoogd dat er geen almachtige én liefdevolle God kan bestaan, want óf Hij is almachtig, maar niet liefdevol (d.i. Hij *wil* het kwaad niet wegdoen), óf liefdevol, maar niet almachtig (d.i. Hij *kan* het kwaad niet wegdoen).

Zo’n dilemma stelt de zaak te eenvoudig. Ten eerste is het denkbaar dat God wel degelijk bezig is het kwaad teniet te doen, maar dan wel op zijn manier. Ten tweede is het denkbaar dat, hoewel een algoede God op zichzelf het kwaad niet kan willen, dat kwaad wel deel kan zijn van een groter plan. Zo is het denkbaar dat, door het kwaad tot op een bepaalde tijd te tolereren, een groter goed (een ‘betere wereld’) bereikt wordt dan anders mogelijk zou zijn. Of het is denkbaar dat wat kwaad lijkt, in feite noodzakelijk deel uitmaakt van een groter geheel, dat goed is. Of het is denkbaar dat het op een of andere manier met Gods wezen in strijd is het kwaad teniet te doen (of ‘te vroeg’ teniet te doen).

Even simpel is deze redenering (Bertrand Russell): als de morele Wet door een almachtige God is ingesteld, dan is zij per definitie willekeurig (want dan had ze net zo goed anders kunnen luiden), en in dat geval is God niet wezenlijk goed. Als de morele Wet niet door God is ingesteld en dus een soort ‘eeuwige Wet’ is, dan is Hijzelf er ook aan onderworpen en is Hij dus niet het Hoogste Gezag. Maar een God die niet wezenlijk goed is óf niet het Hoogste Gezag is, is niet waard God genoemd te worden. Het antwoord daarop is mijns inziens dit: de morele Wet is wel door God ingesteld, maar niet willekeurig. Immers, zelfs een almachtige God ‘kan’ niet alles, want Hij kan niet in strijd met zijn eigen wezen handelen. De morele Wet is geheel met dat wezen in overeenstemming.

Anderen hebben geredeneerd: de morele Wet gebiedt dat we moeten vechten tegen het lijden – maar Gods bestaan is alleen aan-

nemelijk als het lijden een voorwaarde is tot een groter goed, en dus moeten we er níét tegen vechten, anders elimineren we die voorwaarde tot dat grotere goed en kan dat grotere goed niet bereikt worden. Dus óf de morele Wet is onjuist, óf het theïsme is onjuist.

Op deze te eenvoudige voorstelling van zaken antwoordt de theïst natuurlijk dat het heel wel denkbaar en zelfs plausibel is dat God Zelf op vele plaatsen en tijden tegen het kwaad strijdt en dat ook van ons verwacht, terwijl Hij toch weet dat het kwaad als zodanig, in brede zin, een voorwaarde is voor een groter goed; dat is de volmaakte wereld waarheen God met deze wereld op weg is. Het is niet bij voorbaat ondenkbaar dat de best denkbare wereld – dus het soort wereld dat een algoede God zou beogen – slechts bereikbaar is langs de weg van het kwaad; of dat het kwaad, of wat kwaad lijkt, in feite noodzakelijk deel uitmaakt van een groter geheel, dat goed is; of dat het met Gods wezen in strijd is het kwaad ‘te vroeg’ teniet te doen.

11.2 Menselijke verantwoordelijkheid

Anti-theïsten benadrukken aan de ene kant graag de vrijheid en autonomie van de mens tegenover God (of Hij nu bestaat of niet). Maar anderzijds staan zij onmiddellijk klaar om die God (of Hij nu bestaat of niet) de schuld van het menselijk leed te geven. De werkelijkheid is natuurlijk dat in verreweg het meeste leed de menselijke verantwoordelijkheid een zekere, vaak zeer grote rol speelt. De consequente naturalist c.q. determinist loochent de vrije wil, de vrije keuzemogelijkheden van de mens, en daarmee diens verantwoordelijkheid – maar stelt wel een eventuele God voor de wereld verantwoordelijk, om via deze aanklacht God tot non-God te degraderen. Het is echter niet God, maar het zijn mensen die elkaar of zichzelf oorlogen, geweld, pijn, verdriet, ongevallen en vaak zelfs ziekten aandoen. De theïst is veel consequenter: hij handhaaft zijn verantwoordelijkheid tegenover God, óók zijn verantwoordelijkheid voor verreweg het meeste leed.

De atheïst is inconsequent: hij gaat impliciet noodzakelijk uit van een redelijke, transcendente, morele Wet en wil vervolgens betogen dat een redelijke, transcendente, morele *Wetgever* niet be-

staat. Daarmee daalt de bewijslast op de atheïst neer om die twee opvattingen met elkaar te rijmen. Gewoonlijk kiest hij ervoor dan maar de morele Wet te loochenen, waarmee hij zich in andere, al genoemde inconsequenties verstrikt.

11.3 Lijden als weg tot een groter goed

Kan de theïst inderdaad aannemelijk maken dat God het lijden toelaat als een noodzakelijke weg tot een hoger doel, namelijk een betere wereld, en dat deze weg de beste of zelfs enige weg tot dit hogere doel is? Daar ben ik van overtuigd. Volgens alle theïsten is God een volmaakt goede en volmaakt wijze God. Als die God besluit een wereld te scheppen met morele wezens daarin, moet het de best mogelijke wereld zijn die voortgebracht kan worden. Maar het is in alle opzichten aannemelijk te maken dat een zo volmaakt mogelijke morele wereld een historisch proces veronderstelt dat tot het bereiken van deze volmaakte wereld leidt. Dat is een wereld waarin mensen volstrekt moreel vrij zijn, maar nooit het kwade doen. Het is eveneens aannemelijk te maken dat het proces via welke deze volmaakte morele wereld bereikt wordt, voldoende kwaad moet bevatten om de mens te leren het goede van het kwade te onderscheiden, het kwade te leren vermijden en het goede na te jagen.

Volgens het theïsme valt het veel moeilijker in te zien hoe een volmaakte morele wereld ooit bereikt zou kunnen worden zónder dit kwaad. In feite gelooft de theïst dat geen enkele wereld beter aan de voorwaarden tot het bereiken van een betere wereld voldoet dan de huidige wereld. De algoede en alwijze God is de beste garantie dat de huidige wereld uiteindelijk zal overgaan in de volmaakte wereld.

Nu heeft de atheïst het volste recht hier van *wishful thinking* of iets dergelijks te spreken. Als hij dan maar wel probeert met een aannemelijker verklaring te komen. Hij kan bijvoorbeeld de vrije wil loochenen – maar het is wel uit eigen vrije wil dat hij dat doet en dat anderen wel aan die vrije wil vasthouden. Hij kan elke zin en toeval in de kosmos loochenen – maar hij kan met zo'n standpunt zelf niet leven; ieder mens leeft *alsof* wat hij zegt en doet, in zekere

mate zinvol is. De naturalist-determinist pleit vaak met zo'n kracht voor zijn standpunt *alsof* hij een vrije wil heeft en *alsof* het zinvol is voor zijn visie te pleiten. De theïst gelooft dat het in zo'n geval aannemelijker is *dat* de mens ook inderdaad een vrije wil heeft en diens argumenten en keuzes zinvol zijn.

De atheïstische zienswijze biedt de zieke en stervende mens weinig troost. Maar ook aan alle theïstische redeneringen over lijden als weg tot een beter goed heb je weinig als je bij het sterfbed van een geliefde staat. Ook de theïst begrijpt God lang niet altijd. Hij heeft geen antwoord op alle vragen, hij worstelt met die vragen. Hij worstelt met God. Maar het komt gewoonlijk niet bij hem op Hem los te laten. Stel je voor dat iemands moeder dingen doet die voor de volwassen zoon onbegrijpelijk zijn. De zoon redetwist daarover met zijn moeder, hij is misschien wel erg verdrietig of teleurgesteld. Maar stel dat nu iemand – de 'atheïst'! – tegen hem zegt: Zet je moeder toch aan de dijk – wat zal hij dan antwoorden? Kom niet aan mijn moeder! Anderen begrijpen dat niet; die vrouw is nu eenmaal niet *hun* moeder.

12 Evolutionisme

12.1 Wijsgerige vooroordelen

Niets lijkt een sterker argument voor het atheïsme te zijn dan de evolutie, die dan ook door atheïsten graag als een vaststaand feit wordt voorgesteld. Ik heb dat zelf ook jarenlang geloofd, totdat ik o.a. in de gaten kreeg dat de 'bewijzen' uitsluitend betrekking hebben op 'micro-evolutie', of correcter: biologische *variatie* in populaties, niet op 'macro-evolutie'. Het is echter boeiender en belangrijker eerst naar de ideologische status van het evolutionisme te kijken. De evolutie-idee is niet primair door biologen, maar door filosofen uitgevonden; in de moderne tijd waren dat vooral de Verlichtingsfilosofen. Ook de grote negentiende-eeuwse voorvechters van het darwinisme, Huxley, Spencer en Haeckel, bekeerden zich tot deze leer niet op grond van 'de empirische feiten' – dat was in die tijd al helemaal niet mogelijk – maar op grond van hun naturalistische vooroordelen. Alle drie hebben geschreven over hun (wat ik zou noemen) existentiële behoefte aan het evolutionisme: het

móést waar zijn omdat het hun agnosticisme of atheïsme onderbouwde. Met andere woorden: niet de evolutieleer is een argument vóór agnosticisme of atheïsme, maar andersom: agnosticisme en atheïsme zijn een argument om in de evolutieleer te geloven. Dit is ook vaak door naturalisten erkend.

Natuurlijk zijn er niettemin heel wat mensen geweest die via het evolutionisme atheïst werden. Zo werd Josef Stalin atheïst door het lezen van Darwins *The Origin of Species*; hij schreef aan een vriend dat dit boek hem zou ‘aantonen dat de wereld en alle levende dingen heel anders zijn dat wat jij je voorstelt, en al dat gepraat over God is pure nonsens.’ De politieke en antireligieuze propaganda van het Sovjet-communisme was doordrenkt van een evolutionisme van het primitiefste soort.

Intussen is de situatie er niet veel beter op geworden. Allerlei wetenschappers hebben benadrukt dat de evolutieleer in zekere zin een ‘wetenschappelijke religie’ is geworden: ‘bijna alle natuurwetenschappers hebben haar aanvaard en velen zijn bereid hun waarnemingen “bij te werken” om ermee in overeenstemming te zijn’ (Lipton). De filosofe Mary Midgley schreef in 1985 zelfs een heel boek over *Evolution As a Religion*. De geoloog K.J. Hsü schreef in 1989 dat het darwinisme aanvankelijk een wetenschappelijke hypothese was, maar gedurende de twintigste eeuw gefalsificeerd en daarmee een dogma werd. Ook de celgeneticus François Jacob verwijt het neodarwinisme zijn valse ideologische pretentie, te weten de verwarring van de strikt natuurwetenschappelijke evolutietheorie en het ideologische evolutionisme.

De wetenschapsfilosoof Paul Feyerabend noemde de evolutieleer een ‘ideologie, die vervelend en dogmatisch werd zodra haar verdiensten tot de verwijdering van haar tegenstanders leidde’, waarmee hij het anti-evolutionaire wetenschappelijke alternatief bedoelt. Ik noem dat het polyfyletisch-homeostatische model, volgens hetwelk de hoofdlevensvormen (a) abrupt en onafhankelijk van elkaar (polyfyletisch) ontstaan zijn en (b), afgezien van een zekere genotypische en fenotypische variabiliteit, dankzij conserverende biotische mechanismen fundamenteel onveranderlijk zijn (biologen noemen dit [homeo]stasis). Dit model kan met een be-

paalde voortheoretische scheppingsvisie verbonden worden, en dan wordt vaak van ‘creationisme’ gesproken (ook weer in allerlei varianten), maar het model is van deze verbinding niet afhankelijk.

12.2 Hedendaagse kritiek

Het zijn evolutiebiologen als Julian Huxley, George Simpson, Theodosius Dobzhansky en Ernst Mayr die uitgeroepen hebben: Evolutie is allang geen theorie meer, maar een *feit*. Er is hier een parallel met de negentiende-eeuwse fysici, die de theorieën van Newton tot absolute waarheden uitriepen. In de twintigste eeuw rekende Einsteins relativiteitstheorie met al deze ‘waarheden’ en ‘absolute feiten’ radicaal af door voor de newtoniaanse mechanica slechts een plaats binnen een veel groter geheel aan te wijzen: de plaats van een grensgeval, dat bij benadering geldig is onder bepaalde voorwaarden. Zo vermoeden sommige kenners dat met het neodarwinisme wel eens hetzelfde zou kunnen gebeuren, namelijk dat het slechts een plaats binnen een veel groter geheel aangewezen zal worden. Dit kan bijvoorbeeld betekenen dat de neodarwinistische verklaringwijze alleen voor (bepaalde vormen van) ‘micro-evolutie’ geldt en dat zij niet tot een of andere ‘macro-evolutie’ geëxtrapoleerd kan en mag worden. En dit zou dan weer betekenen dat de biologische mechanismen van de ‘macro-evolutie’ dus eigenlijk gewoon onbekend zijn – als ze al bestaan.

In elk geval zal het onderscheid tussen het neodarwinisme als een zuiver biologische werkhypothese enerzijds en het ideologische evolutionisme anderzijds duidelijker in het licht gesteld worden. Alleen al als ‘-isme’ is het neodarwinisme merkwaardig. Welke natuurwetenschap kent vandaag nog zulke ‘-ismen’? Als werkhypothese zal het neodarwinisme, of beter: iets als de selectie-mutatietheorie, in de eenentwintigste eeuw wel zijn nieuwe *niche* in de biologie vinden. Voor een ideologisch evolutionisme zal er in de nieuwe, post- (of inmiddels post-post-) moderne era echter net zo weinig plaats zijn als voor allerlei andere Grote Verhalen (Lyotard).

Wij leven in een tijd dat van alle kanten kritiek op de gangbare evolutietheorieën wordt uitgeoefend. Mae-Wan Ho en Sidney W. Fox schrijven zelfs dat zij en andere biologen een nieuw paradigma

zien opdoemen dat het neodarwinisme gaat vervangen en waarin de zogenaamde toevalligheid van variaties en de fundamentele betekenis van natuurlijke selectie niet langer aanvaard en naar nieuwe verklaringwijzen voor de (vermeende) macro-evolutie gezocht zal worden. Er zijn tal van andere *niet-creationistische* natuurwetenschappers die het neodarwinisme vandaag onder vernietigende kritiek stellen. Ik noem slechts P.T. Saunders, M. Denton, S. Løvtrup, S.J. Gould, R. Milton, M.-P. Schützenberger. Daarnaast noem ik vooral die critici die ook het achterliggende naturalisme hebben aangepakt, zoals Phillip E. Johnson, Stephen Meyer, L. Spetner en Dean Overman.

12.3 Evolutie van de moraal?

De historische betekenis van het evolutionisme is ver boven de natuurwetenschappen uitgegaan, vooral met de opkomst van het ‘sociale darwinisme’, dat bijvoorbeeld ook pretendeerde de ontwikkeling van moraal en godsdienst te kunnen verklaren. Dan komen vragen op als: Is religie een bijproduct van de cultuur, óf heeft zij ooit evolutionaire voordelen gehad? Sommigen vermoeden dat in bepaalde evolutiestadia religie de mogelijkheid van morele verandering heeft geschapen.

Daartegenover hebben andere niet-christelijke denkers de onaanneemelijkheid van zo’n standpunt ingezien. De evolutieleer kan niet de basis voor een ethiek zijn, omdat deze leer zich bezighoudt met *what is*, niet met *oughts* (John Wisdom). Zelfs als mensen daar naar zouden zoeken, zullen zij geen morele wet in het behoud van massa en energie, noch in de oersoep aan het begin van de evolutie vinden (Fr. Jacob). Ook kan bijvoorbeeld niet uit de evolutie afgeleid worden of oorlogen verkeerd zijn of juist goed omdat ze overbevolking tegengaan; *morele* beslissingen kunnen nooit uit de *biologische* feiten afgeleid worden. Het is zelfs precies andersom (St. Toulmin): de beschrijving van de manier waarop de evolutie plaatsgevonden heeft, hangt ook af van het morele gezichtspunt dat men inneemt.

Met het atheïstisch naturalisme valt geen moraal te ontwikkelen, er valt dus ook niet mee te leven – en er valt nog minder mee te

sterven. Daarvoor heeft de mens andere perspectieven nodig. Niet vanuit een of ander irrealistisch wensdenken, maar omdat het in de transcendente aard van de mens ligt om de zin van zijn bestaan te zoeken in een Laatste Grond, die niet in hemzelf, en nog minder in de natuur, in de kosmos kan liggen. Om die Laatste Grond te identificeren heeft hij iets nodig dat elke atheïst tegen de borst stuit: een onthulling vanuit het Transcendente.

13 Openbaring

13.1 Het begrip openbaring

Wezenlijk voor alle vormen van theïsme is de overtuiging dat God Zelf Zich aan de mens heeft ‘geopenbaard’ op een wijze die voor een groot aantal weldenkende mensen acceptabel is. Theïsten geloven dat God gekend kan worden, en wordt, doordat Hij Zich heeft geopenbaard in ‘Heilige Schriften’. Zij geloven dat God Zich heeft geopenbaard in zoverre – want zijn diepste wezen is voor schepselen ondoorgrondelijk – als nodig is voor mensen om met Hem in relatie te komen, Hem te dienen, Hem te aanbidden en de eeuwige gelukzaligheid met Hem binnen te gaan. Theïsten geloven ook dat God Zich heeft geopenbaard, en Zich nóg openbaart, in de schepping en de geschiedenis. Deze openbaring kan echter alleen werkelijk worden verstaan in het licht van het geschreven Woord van God. Uiteindelijk kan geen openbaring van God werkelijk als zodanig gekend worden buiten het geschreven Woord van God om.

De mens kan God alleen leren kennen als Deze Zich uit eigen vrije wil aan de mens openbaart. Niet de mens onthult God, maar God onthult Zich aan de mens – en Hij ‘verhult’ Zich daarbij ook tegelijk, want Hij kan Zich niet openbaren zonder een fysieke ‘openbaringsdrager’ (een boek, een stem, de mens Jezus). Al in het Oude Testament gebruikt God hiervoor manieren als verschijningen, tekenen, dromen, een hoorbare stem, loten, zieners en natuurlijk profeten. In dit soort verschijnselen trad en treedt echte openbaring onvermijdelijk steeds op samen met namaak-openbaring, zodat er criteria worden verschaft om tussen de twee te kunnen onderscheiden.

Via de geëigende middelen openbaarde God Zich in zijn wezen (almachtig, alwetend, alomtegenwoordig, heilig, rechtvaardig, liefdevol, genadig, barmhartig, enz.), als de Schepper en Onderhouder van de wereld, als de Verbondsgod van zijn volk Israël, als de Heer van de geschiedenis, die mensen en volken zowel verhoogt als onderwerpt, als de Verlosser-God, die zijn hand in genade naar de in zonde gevallen mens uitstrekt. Het hoogste doel van Gods openbaring is dat de mens Hem zou kennen, liefhebben en dienen; kortom: het doel van alle openbaring is zegen voor de mens en de eer en verheerlijking van God.

13.2 Het geloof in openbaring

De centrale vraag is nu of zo'n openbaring als hierboven beschreven inderdaad bestaat en hoe wij kunnen *weten* dat zij bestaat. Het probleem met zo'n vraag is dat theoretische argumenten voor of tegen de goddelijke openbaring altijd noodzakelijk gegrond zijn in een voortheoretische existentiële overtuiging aangaande die openbaring. Dat geldt zowel voor theïsten als voor atheïsten. Maar dat neemt niet weg dat er wel degelijk over gediscussieerd kan worden. Het openbaringsgeloof is dan ook niet gebaseerd op een vlucht in het irrationalisme; integendeel, ik meen zeer rationele argumenten voor mijn openbaringsgeloof te hebben. Maar ik ben mij ervan bewust dat deze argumenten ingebed liggen in mijn existentiële overtuiging. En ik geloof dat dat bij de atheïst precies net zo is.

De hoofdrol in de discussie is dan ook weggelegd voor het *hart*, in de zin van het transcendente Ik of persoonscentrum. Daarom moeten theïsten noch atheïsten zichzelf of anderen willen wijsmaken dat hun overtuiging betreffende een goddelijke openbaring puur het resultaat van logische redenering zou zijn. In § 7.3 maakte ik het bekende onderscheid tussen *faith* (onze *ultimate commitment*, onze transcendente, existentiële overgave aan een Laatste Grond) en *beliefs*, onze immanente, rationele geloofsovertuigingen omtrent die Laatste Grond. Als de theïst dan wel de atheïst iemands geloof omtrent goddelijke openbaring bekritiseert, doet hij dat aan de hand van zijn eigen rationele *beliefs* – maar die zijn *a priori* geheel bepaald door zijn eigen *faith*.

Zelfs al zou iemand het onderscheid tussen een bovenrationele *faith* en rationele *beliefs* loochenen, dan is het volgens mijn eigen bovenrationele *faith* zo, dat zo'n loochening geheel en al bepaald is door de *faith* van de betrokken criticus. Wij kunnen de idee van de goddelijke openbaring (of de verwerping ervan) niet in de 'greep' krijgen omdat een dergelijke idee zelf al onze *beliefs* en alle daarop gebaseerde theologische en godsdienstwetenschappelijke opvattingen in haar 'greep' heeft.

Nogmaals: als theïsten en atheïsten hun geloof serieus nemen, dan hebben zij de dure taak zich te verantwoorden voor hun overtuiging dat de Bijbel Godsopenbaring is resp. dat hij dat niet is. Als theïsten dat doen, kunnen zij niet beschuldigd worden van een vlucht in de mystiek of in het irrationalisme. Integendeel, ik geloof dat het 'redelijker' is omtrent de Bijbel te geloven wat hij van zichzelf getuigt, te weten het Woord van God te zijn, dan omtrent de Bijbel te geloven wat in strijd is met dat zelfgetuigenis. Dit geloof is bij mij verdiept door vijftig jaar bijbellezen en ruim veertig jaar theologische studie. Ik geloof dat het 'redelijker' is bij de bestudering van de Bijbel principieel geleid te worden door zijn eigen inhoud dan door buitenbijbelse vooroordelen, zoals Verlichtingsvooroordelen, die vreemd zijn aan de Bijbel zelf.

Het a-priorische inzicht aangaande de Bijbel – al of niet Gods Woord – kan nooit verkregen worden als de *vrucht* van enige theoretische denkactiviteit. Volgens christenen kan het inzicht dat de Bijbel Godsopenbaring is, alleen de vrucht zijn van de Heilige Geest in het hart van de gelovige. Wie bereid is zich volkomen voor de inwerking van die Geest open te stellen, gaat het zien, zo geloven christenen. *The proof of the pudding is in the eating* – wie categorisch weigert van de pudding te eten, moet geen discussie willen opzetten over de smaak van de pudding. Zijn stelling – 'ik kan rationeel aannemelijk maken dat de pudding naar niets smaakt' – kan slechts de lachlust opwekken van hen die van de pudding gegeten hebben.

Ik hoef tegenover niemand te betogen waarom het appelboompje van Vincent van Gogh of Brahms' Pianokwartet in A mij zo diep raken. Ik ken best heel 'objectief'-wetenschappelijke argumenten om

kunst van kitsch, en grote kunst van kleine kunst te onderscheiden, maar ik kan mij verder niet rationeel verantwoorden over de vraag waarom het nu juist *dit* schilderij of *dat* muziekwerk is. Ik kan mij hoogstens bemoedigd voelen door het feit dat duizenden andere mensen zich door dezelfde kunstwerken geraakt weten. Zo vergaat het mij nog des te sterker bij de Bijbel. Ik heb heel ‘objectief’-wetenschappelijke argumenten waarom ik de Bijbel boven de Veda’s en de Koran, en het Nieuwe Testament boven de Talmoed verkies. Maar ik kan mij verder niet rationeel verantwoorden over de vraag *hoe* God mij juist in Oude en Nieuwe Testament aanspreekt. Ik kan mij hoogstens bemoedigd voelen door het feit dat miljoenen andere mensen zich door datzelfde boek geraakt weten.

14 ‘Schriftwording’

14.1 Immanente gestalte van het Woord

Geleidelijk zijn we van het begrip openbaring overgegaan op de Bijbel. Daarvoor denk ik goede redenen te hebben. Zelfs al wordt de navolgende redenering *a priori* bepaald door mijn geloofsovertuiging, ik meen toch dat die redenering voor de welwillende lezer niet van aannemelijkheid is ontbloot.

Ik acht het voor de hand te liggen (a) dat, als er een God is die Zich aan de mens wil openbaren, Hij Zich niet steeds weer opnieuw aan heel verschillende mensen op heel verschillende manieren openbaart, maar veeleer aan de hele mensheid op een wijze die geldig en eenduidig is voor alle mensen die ervoor openstaan; (b) dat deze openbaring van God alle mensen aanspreekt in één enkele, unieke historische vorm die in principe toegankelijk is voor alle mensen; (c) dat dit Woord van God voor alle mensen gedocumenteerd is in de vorm van een *boek*, en (d) dat dit boek de Bijbel is, die, hoezeer ook geschreven door mensen, *claimt* Woord van God zijn, en voor het geloof van het door de Geest aangeraakte en vernieuwde hart is dit ook klaarblijkelijk het geval. We spreken hier van de *inscripturatie* (‘schriftwording’) van de goddelijke openbaring.

Er is hier een parallel met de mens, die niet alleen een ‘geestelijk’ wezen in transcendent-existensiële zin is, maar ook een li-

chamelijk wezen in stoffelijk-immanente zin. Zo komt ook het transcendente ('eeuwige') Woord van God tot ons in een gestalte, de Bijbel, die niet alleen 'geestelijk', maar ook stoffelijk-immanent is. De 'ontmoeting' tussen de gelovige en Gods Woord is van *transcendente* aard, maar vindt binnen deze immanente werkelijkheid altijd op middellijke wijze plaats in een stoffelijk-*immanente* ontmoeting tussen onze lichamelijke en het concrete boek dat Bijbel genoemd wordt. De Bijbel *is* het Woord van God, dat vanuit de eeuwigheid tot ons komt, maar dan 'gestold' in de stoffelijk-immanente vorm van een boek.

Waarom is nu juist de Bijbel Gods Woord? Omdat de christen dat uit ervaring weet. Ik heb daar vele rationele argumenten voor, maar die zijn boeiend en misschien wel nuttig voor degenen die al geloven dat de Bijbel Gods Woord is – vooral voor de twijfelaars onder hen – maar op atheïsten (of bijv. moslims) glijden ze gewoonlijk volkomen af. Trouwens, ook de meeste christenen hebben er geen behoefte aan. Een jongeman die een brief van zijn geliefde krijgt, heeft geen behoefte aan een literaire analyse van de brief, of zelfs aan argumenten dat de brief echt van haar is. Hij herkent haar handschrift, hij herkent de toon van de brief, hij weet zich in zijn hart diep aangesproken door de brief; rationele argumenten aangaande de brief interesseren hem niet.

14.2 Leren luisteren

Atheïsten hebben evenmin behoefte aan rationele argumenten voor of tegen het goddelijke karakter van de Bijbel. Zij geloven toch al niet in het bestaan van God, dus een vermeend goddelijk karakter van de Bijbel zegt hun bij voorbaat helemaal niets. Goed, dat kan ik begrijpen. Maar wat ik niet kan begrijpen én niet kan aanvaarden, is dat atheïsten eens in de Bijbel geneusd hebben, er stukken in gelezen hebben, stukken die hun niets zeiden of die ze zelfs veroordeelden – zonder in staat te zijn die stukken in het geheel van de Godsopenbaring te lezen – om vervolgens het vermeende goddelijke karakter van de Bijbel ronduit belachelijk te maken. Zulke mensen doen me denken aan lieden die alleen met popmuziek vertrouwd zijn en dan voor het eerst bijvoorbeeld een symfonie van

Mahler horen. Ongeveer iedereen die de klassieke muziek goed kent, is het er volgens objectief-esthetische criteria over eens dat Gustav Mahler behoort tot de grootste symfonici die ooit geleefd hebben. Maar wie de klassieke muziek nauwelijks kent, krijgt helemaal geen direct contact tot Mahler. Daarvoor heb je een lange weg te gaan om je diep vertrouwd te maken met symfonische muziek in het algemeen en die van Mahler in het bijzonder.

Mahler moet je leren beluisteren. Bourgogne moet je leren drinken. De Bijbel moet je leren lezen. Geen wonder: Mahler is ‘zware’ muziek, bourgogne is ‘zware’ wijn – en wat te denken van de Bijbel, een boek waarvan de jongste delen toch altijd nog meer dan 1900 jaar oud zijn, een boek uit een totaal andere cultuur – of ettelijke totaal andere culturen – een boek oorspronkelijk geschreven in drie vreemde talen en door vele verschillende auteurs? Zelfs de pienterste en eventueel met de oudheid vertrouwde lezer heeft er heel wat tijd en moeite voor nodig om in dit boek enigszins thuis te raken. Ik lees het boek in de grondtalen, heb mij vertrouwd gemaakt met de culturen waarin het geschreven is, heb elke perikoop ervan bestudeerd en over elke bladzijde ervan gepreikt. En nog steeds ontdek ik niet alleen nieuwe bijzonderheden en soms zelfs geheel nieuwe hermeneutische en exegetische perspectieven, maar weet ik mij ook nog steeds door dat boek aangesproken alsof God rechtstreeks tot mij spreekt. Daarom laat ik mij geen oordeel over de Bijbel welgevallen van mensen die er net zo weinig van weten als de mens die geen klassieke muziek of wijn kent en zich toch een overhaast oordeel aanmeet over Mahler of bourgogne.

15 De persoon van Jezus

15.1 De betekenis van zijn persoon en zijn komst

In § 13.1 heb ik betoogd dat het voor de hand ligt dat God Zich aan de hele mensheid openbaart op een wijze die geldig en eenduidig is voor alle mensen die ervoor openstaan, en wel door middel van een *boek*. Ik acht het zelfs nog des te meer voor de hand te liggen dat de meest directe, meest eenduidige, meest indrukwekkende, meest indringende manier voor God om Zich te openbaren de volgende zou zijn: niet alleen ‘via’ mensen te spreken, maar Zichzelf in menselijk

vlees te kleden, en aldus tot ons te komen in eigen persoon. Deze persoon is voor de christen niemand anders dan Jezus Christus, omdat Hij de persoon is die volgens de bijbelse claim de incarnatie (vleeswording) van God is en dat ook voor de christen is. Op z'n minst is het de moeite waard over zo'n goddelijke incarnatie na te denken, omdat het christendom, dat op deze idee stelde, onze westerse beschaving in zeer belangrijke mate gevormd, gestuurd en beheerst heeft.

Ook de klassieke oudheid heeft invloed op onze beschaving uitgeoefend, maar niet in die mate. Er zijn vandaag twee miljard christenen; hoeveel socratischen, platonisten of aristotelici zijn er? Of hebben al die christenen in feite ook Plato en Aristoteles in hun hart zitten? Ongetwijfeld een beetje; maar dat valt weg tegen de invloed van de Bijbel. Zijn de grote culturele waarden van de hedendaagse beschaving hoofdzakelijk uit de antieke beschaving voortgekomen? Of heeft het aristotelisme niet juist eeuwenlang een rem betekend voor de ontwikkeling van de natuurwetenschap? De grote ontplooiing van de natuurwetenschap kon pas op gang komen toen echt christelijke principes, zoals de betekenis van de contingentie van en de wetsorde in de werkelijkheid, eindelijk hun kans kregen. Daarom waren de pioniers van de moderne wetenschap ook allemaal christenen. Nog steeds circuleert het malle verhaal alsof 'het christendom' tegen Galileï was; in werkelijkheid was 't het aristotelisme dat vooral door Thomas van Aquino zijn weg in het rooms-katholieke denken had gevonden en de ontwikkeling van de natuurwetenschap belemmerde.

Kijk nu eens omgekeerd naar wat die hooggeloopte antieke oudheid met Jezus Christus heeft gedaan. Waar op aarde is een grotere aanspraak op wijsheid gemaakt dan onder de Griekse en hellenistische denkers? Maar toen zij op de wijsheid van Jezus Christus stuitten, zoals die door zijn volgelingen verkondigd werd, konden zij er slechts mee spotten. Of kijk naar de Romeinse beschaving, die vooral voortleeft in het Romeinse recht. Het proces dat de Romeinen tegen Jezus Christus voerden in de persoon van procurator Pontius Pilatus, mag rustig een van de grootste justitiële schanddaden uit de geschiedenis van de mensheid genoemd worden. Ik

acht dit de beste verklaring voor dit fenomeen: als in de persoon van Jezus Christus de Schepper-God komt participeren in zijn eigen schepping, om haar te verlossen van alle kwaad en leed dat haar aankleeft, dan is te verwachten dat alle machten van het kwaad zich onmiddellijk tegen Hem verheffen. Hoe is het anders te begrijpen dat de grootste prediker van wijsheid, vrede, gerechtigheid en verlossing die de mensheid ooit heeft gezien, door de hele toenmalige wereld – op dat aanvankelijk slechts kleine groepje volgelingen na – is uitgespuwd?

Er was iets met Jezus dat maakte dat elke neutraliteit of objectiviteit tegenover Hem onmogelijk was. Je kon Hem alleen maar liefkrijgen en je aan Hem onderwerpen – of Hem zo hartgrondig haten dat je Hem alleen maar dood kon wensen. ‘Kruisig Hem!’ – dat zit heel diep in het hart van elk mens. Als de vernislaag van ons fatsoen even afgeschuurd wordt, komt die haat naar boven. De diep-menselijke immoraliteit (§ 10.4) kón niet anders dan zo op de geïncarneerde Moraal reageren – zonder daarmee iets af te doen van de menselijke verantwoordelijkheid. De hoogste openbaring van die immoraliteit, de kruisiging van Jezus, was tegelijk de hoogste openbaring van Gods verlossende liefde jegens de mens door de verzoening die Christus op het kruis tot stand heeft gebracht.

15.2 Wie was Jezus?

Je kunt onmogelijk zeggen dat er zoveel boeiende, belangrijke en behartigenswaardige elementen in de leer van Jezus schuilen, ja, dat Hij een van de grootste leraars van de mensheid is geweest, maar dat Hij ‘natuurlijk’ niet de Zoon van God c.q. de incarnatie van God was. Die optie heb je niet, omdat Jezus Zelf claimde de Zoon van God te zijn. Dat is een aanspraak van zo geweldige proporties dat je die niet onder de tafel kunt werken om dan uit Jezus’ leer nog een paar elementen over te nemen die jou aanstaan. Want óf Jezus *was* de Zoon van God, óf Hij was het niet, en dan was Hij óf een misleider óf een misleide; maar wie vindt de leer van een bedrieger of een krankzinnige boeiend, belangrijk en behartigenswaardig? Zo’n figuur komt niet in aanmerking als stichter van een wereldreligie. Maar omgekeerd: als iemand in ernst de evangeliën

leest en herleest, is de idee dat een zo wijze, zo edele, zo liefdevolle, zo rechtvaardige, zo zuivere, moreel zo hoogstaande figuur als Jezus een bedrieger of een krankzinnige zou kunnen zijn, werkelijk aannemelijk?

Dat Jezus inderdaad erkende de Zoon van God te zijn, blijkt op allerlei plaatsen in de evangeliën. Jezus accepteert dat Thomas tegen Hem zegt: 'Mijn Heer en mijn God!' Bezetenen spreken Hem zelfs als 'Zoon van God' aan, en Hij accepteert dat blijkbaar. Als de hogepriester Kajafas Hem onder ede vraagt: 'Bent U de Christus [= de Messias], de Zoon van de Gezegende?', antwoordt Jezus met: 'Ik ben het.' Deze erkenning betekende pure godslastering – tenzij Jezus inderdaad de Zoon van God was. Hij voegde aan zijn erkenning zelfs toe dat Hij na zijn opstanding uit de dood zou opvaren naar de hemel om daar zijn plaats in te nemen aan de rechterhand van de Vader en dat Hij op zijn tijd weer uit de hemel zou neerdalen op aarde. Dit is zo kolossaal dat het óf de meest absurde grootspraak, óf de meest tragische waanzin, óf gewoon waar is.

Het is ook onmiskenbaar dat Jezus goddelijke verering voor Zichzelf aanvaardde. Terwijl zijn eigen apostelen niet accepteerden dat iemand voor hen neerknielde en hun goddelijke verering toebrecht, aanvaardde Jezus die wel. Sterker nog: Jezus Christus is de enige religieuze leider aller tijden die én aanspraak op goddelijkheid heeft gemaakt én een zeer groot deel van de wereld ervan wist te overtuigen dat Hij inderdaad goddelijk is.

Jezus deed ook dingen die alleen God kan doen, zoals: melaatsen genezen, zonden vergeven, doden opwekken, geloof in Zichzelf eisen, Zichzelf aanduiden als de 'Ik ben' (vgl. Gods naam *Jahweh*). Dat de omstanders de draagwijdte van dit laatste maar al te goed begrepen, blijkt uit het feit dat zij stenen opnamen om Hem te stenen. Het is het doorgaande getuigenis van het Nieuwe Testament dat Jezus de Zoon van God is, en dat Hij als zodanig even goddelijk is als de Vader. Uiteindelijk zijn er niet zoveel andere mogelijkheden dan óf je zover mogelijk van de Bijbel vandaan te houden, óf je neer te buigen voor de gestorven, opgestane en ten hemel gevaren Heer die in dat boek wordt gepresenteerd.

15.3 Het optreden van Jezus

In § 15.1 heb ik beredeneerd dat de meest directe, eenduidige, indringende manier voor God om Zich te openbaren zou zijn, niet alleen ‘via’ mensen te spreken, maar Zichzelf in menselijk vlees te kleden, en aldus tot ons te komen in eigen Persoon. Waarom vond die menswording inderdaad plaats? Ten eerste omdat dat de meest intense communicatie tussen God en de mensen mogelijk heeft gemaakt. Ten tweede om het verzoeningswerk te volbrengen.

Jezus was volkomen mens en tegelijk *totaal anders*. Niet ‘anders’ zoals bijvoorbeeld een psychopaat dat is, maar ‘anders’ zoals die genieën die een onuitwisbare indruk in de geschiedenis hebben nagelaten: Bach, Rembrandt, Shakespeare, Socrates, Boeddha. Maar bij deze mannen was er geen twijfel over dat het uiteindelijk toch ‘gewone’ mannen waren, hoe bijzonder ook. Nee, Jezus was nóg veel indrukwekkender, zodat degenen die Hem het beste kenden, ervan overtuigd raakten dat Hij veel méér dan een mens was. En die hebben Hem dat bijzondere niet aangepraat, nee, Jezus Zelf, hoe bizar het ook klinkt, kwam met de resolute claim dat Hij absoluut uniek was.

Zo getuigt zelfs de Koran van Hem dat Hij zondeloos is. En zelfs filosofen en literatoren die van het christendom niet veel moesten hebben, hebben Jezus’ volstrekt nobele, rechtvaardige karakter volmondig erkend. En dan hebben we het alleen nog maar over Jezus’ edel karakter. Even verbaasd stonden de mensen over zijn gezaghebbende leer, waarmee Hij superieur bleek ten opzichte van alle joodse stromingen van zijn tijd. Bovendien claimde Jezus dat Hij geen eigen leer bracht, maar dat zijn leer regelrecht uit de hemel kwam. Hij claimde ook dat zijn woorden eeuwigheidsbetekenis hadden. Ook andere zelfbewuste predikers hebben wel eens zulke dingen beweerd. Jezus heeft het echter tot op heden ook waargemaakt: nog steeds worden zijn woorden over de hele aarde wijder verbreid dan wiens woorden dan ook.

Heel frappant was dat Jezus ronduit verkondigde de Messias (‘Gezalfde’) te zijn die in het Oude Testament was beloofd, dat wil zeggen: Gods gezalfde Koning-Priester, aan wiens voeten de hele wereld zou worden onderworpen. Jezus aanvaardde het dan ook als

mensen Hem als de Messias betitelden, al wilde Hij niet altijd dat het verder verteld werd, om geen parels voor de zwijnen te werpen.

Voorzover de omstanders zijn leer niet op haar eigen gezag wilden aanvaarden, onderbouwde Jezus zijn hemelse zending met wonderen en tekenen: Hij genas blinden, kreupelen, melaatsen en doven, en wekte doden op. Hij veranderde water in wijn, bracht een storm tot bedaren, bewerkte twee keer een wonderbare visvangst, twee keer vermenigvuldigde Hij broden, Hij liep op het water, enzovoort. Het gigantische succes van de al zo vroeg geschreven evangeliën is niet denkbaar zonder aan te nemen dat deze verhalen betrouwbaar zijn, anders zouden zij door de ooggetuigen massaal zijn tegengesproken. Nog altijd neemt het aantal mensen dat zich voor de persoon en de leer van Jezus Christus interesseert, dagelijks toe. Het zijn de mensen die zich laven aan zijn woorden van leven en intense vreugde, van vrede en gerechtigheid, woorden die blijkbaar nog altijd een diepe honger en dorst in het hart van miljoenen mensen stillen.

16 Het werk van Jezus

16.1 Jezus' dood en opstanding

Het meest verbazingwekkende aan Jezus is niet alleen zijn goddelijke oorsprong, zijn karakter en zijn leer, maar zijn schijnbaar jammerlijk einde op aarde. Oppervlakkige commentatoren hebben geconcludeerd dat Jezus ten slotte aan zijn idealen is gestorven, en hebben dat al of niet betreurd. Maar Jezus Zelf zag het blijkbaar heel anders. Hij verklaarde rustig dat Hij niet zou hoeven te sterven als Hij dat zou willen, want Hij had de beschikking over meer engelen dan alle machten van de wereld zouden kunnen weerstaan. Maar Hij *wilde* sterven om de profetieën te vervullen. Er zijn inderdaad boeken volgeschreven over de verbluffende wijze waarop Jezus vele tientallen gedetailleerde voorzeggingen in het Oude Testament tot op de laatste bijzonderheid heeft vervuld (tenzij die voorzeggingen betrekking hebben op zijn wederkomst en dus nog vervuld moeten worden). De voorzeggingen hebben betrekking op het tijdstip en de omstandigheden van zijn geboorte, op zijn leven, zijn karakter, zijn bediening, en ook op zijn lijden, sterven, opstanding en hemelvaart.

Jezus zei bij verscheidene gelegenheden tegen zijn discipelen ‘dat Hij naar Jeruzalem moest gaan en veel lijden vanwege de oudsten, overpriesters en schriftgeleerden en gedood worden en op de derde dag worden opgewekt’. Bij een andere gelegenheid zei Hij, doelend op zijn eigen lichaam: ‘Breekt dit tempelhuis af en in drie dagen zal Ik het oprichten.’ Toen Jezus terechtstond voor de Joodse Raad, bleken de getuigen het alleen over déze uitspraak eens te kunnen worden. Ze begrepen haar trouwens verkeerd én dit getuigenis wordt juist in andere evangeliën meegedeeld dan de uitspraak zelf. Dat is nu typisch wat historici een betrouwbare overlevering zouden noemen! We lijken werkelijk te moeten aanvaarden dat Jezus van tevoren én zijn gewelddadige dood én zijn opstanding op de derde dag heeft aangekondigd. Iemand die zo iets doet, is rijp voor een inrichting – tenzij hij de waarheid spreekt.

Dat is blijkbaar precies wat Jezus heeft gedaan. Bekende historici en juristen, beiden getraind om historische en juridische bewijzen te onderzoeken en te toetsen, hebben boeken volgeschreven om te onderstrepen dat de opstanding van Jezus Christus op de derde dag na zijn kruisiging niet redelijkerwijs kan worden geloofd. Sommigen van die onderzoekers, zoals de jurist Frank Morison, begonnen zelfs te schrijven met de bedoeling deze opstanding van de hand te wijzen. Ze moesten echter vervolgens erkennen dat Jezus’ opstanding, mede gemeten naar de gevolgen ervan, het overtuigendste en belangrijkste feit uit de menselijke geschiedenis is. Hoe men Jezus ook zou willen vergelijken met de grote denkers en religiestichters van deze wereld, één ding is voor miljoenen mensen onloochenbaar: de graven van Confucius, Boeddha, Socrates en Mohammed zijn bezet – het graf van Jezus is leeg. Na zijn opstanding hebben honderden oog- en oorgetuigen uitgelegd hoe dat kwam: Jezus was werkelijk opgestaan.

16.2 Waaróm dood en opstanding?

Christus had om twee redenen niet hoeven te sterven aan het kruis: omdat Hij naar alle denkbare juridische maatstaven niet des doods schuldig was, en omdat Hij, zelfs als Hij ter dood veroordeeld was, door zijn macht de dood had kunnen verhinderen. Maar het was

blijkbaar de wil van de Vader dat Hij zou sterven! Jezus zei dan ook: ‘Daarom heeft de Vader Mij lief, omdat Ik mijn leven afleg, opdat Ik het weer neem. *Niemand neemt het van Mij, maar Ik leg het uit Mijzelf af*; Ik heb macht het af te leggen en heb macht het weer te nemen.’ Dit is een ongelooflijke uitspraak: ‘mijn leven afleggen’. Dat is geen zelfdoding, maar volgens de eigen wil op een bepaald moment de laatste adem uitblazen. Dat neemt natuurlijk niet de verantwoordelijkheid weg van degenen die Hem ter dood veroordeeld en gekruisigd hebben. Maar tegelijk is het waar dat Jezus Zelf vrijwillig zijn leven aflegde, en wel omdat het plan van God dit vereiste.

Wat was dat plan? Hoe is het aan de ene kant denkbaar dat de nobelste mens op aarde zoveel haat en vijandschap tegen Zichzelf opwekte dat Joden en niet-Joden samen van Hem af wilden? En hoe is het aan de andere kant denkbaar dat *God Zelf* het plan had opgevat de mens Jezus – die tegelijk zijn Zoon was – aan de dood over te geven? Die twee dingen horen nauw bij elkaar. Aan de ene kant: de overgave van Jezus door de mensen bewees op het hoogst hun boosaardigheid. Aan de andere kant: de overgave van Jezus door God bewees de ondoorgrondelijk grote liefde van God, die juist zulke boosaardige mensen wilde redden. Jezus heeft dat allemaal van tevoren geweten, en precies aangekondigd dat Hij zijn leven zou geven om ons uit de macht van de zonde en de dood vrij te kopen. Hij verklaarde dat God zijn Zoon overgaf in de dood, opdat allen die in Hem zouden geloven, door Hem behouden zouden worden.

Jezus gaf Zich niet alleen voor ons over in de dood opdat wij zouden leven, maar Hij gaf daarmee ook een voorbeeld voor ons. De apostel Johannes heeft dat prachtig vertolkt: ‘Hieraan hebben wij de liefde gekend, dat Hij zijn leven voor ons heeft afgelegd; *ook wij* behoren het leven voor de broeders af te leggen.’ Het christendom gaat niet alleen over de vraag hoe wij vergeving van zonden kunnen krijgen en zo in de hemel kunnen komen. Dat zou een wel erg zelfzuchtige leer zijn! Ze gaat zelfs helemaal niet in de eerste plaats over de hemel, maar over de vraag wat voor mensen wij hier op aarde zijn. Als Jezus bij het laatste avondmaal de voeten van zijn

discipelen wast, zegt Hij: ‘Als dan Ik, de Heer en de Meester, jullie voeten heb gewassen, dan behoren ook jullie elkaars voeten te wassen; want Ik heb jullie een voorbeeld gegeven, opdat ook jullie doen zoals Ik jullie heb gedaan.’

Deze voorbeeldwerking van Jezus als de Heer en Meester van zijn volgelingen is door de apostelen flink uitgewerkt: de gelovigen moeten de gezindheid van Christus vertonen, op Hem gaan lijken, zijn voorbeeld navolgen, in zijn voetspoor gaan. Dat is nogal wat! In zekere zin raakt dit nu juist de kern van het christendom. Jezus Zelf zei al: ‘Het is de discipel genoeg dat hij wordt als zijn meester, en de slaaf als zijn heer.’ En aangezien Jezus Zelf het ‘beeld van God’ is, kan Hij ook zeggen: ‘Wezen jullie dan volmaakt zoals jullie hemelse Vader volmaakt is.’

16.3 Centraliteit

Men kan zich geen religie voorstellen waarin de centrale gestalte zó centraal is. Mozes is maar een mens; hij wijst van zichzelf weg naar Jahweh. Boeddha is maar een mens; hij wijst van zichzelf weg naar de ‘verlichting’. Mohammed is maar een mens; hij wijst van zichzelf weg naar Allah. Jezus is óók mens, echter niet ‘maar een mens’. Hij kan zeggen wat Mozes, Confucius, Boeddha, Socrates en Mohammed nooit zouden hebben willen én kunnen zeggen: ‘Wie Mij heeft gezien, heeft de Vader gezien.’ En niemand van hen had kunnen zeggen: ‘Ik ben de weg en de waarheid en het leven; niemand komt tot de Vader dan door Mij.’ Hij claimt niet alleen maar dat Hij de ware weg, de echte waarheid en het ware leven *kent* – dat hebben vele anderen ook beweerd – maar dat Hij dit alles *is*. Dat is weer zo’n pretentie die al je haren overeind laat staan – of die je gelovig aanvaardt. Er zit niet veel tussenin.

Die centraliteit van Jezus hangt samen met de uniekheid van zijn persoon: Zoon van de Vader, God geopenbaard in het vlees. Ze hangt ook samen met zijn tegenwoordige positie. Christenen vereren niet een grote godsdienststichter uit een ver verleden, maar zij dienen en aanbidden een levende Heer aan de rechterhand van de Vader. Ook dat maakt het christendom uniek. Niet Mozes, Confucius, Boeddha, Socrates of Mohammed is voor mij gestorven, voor

mij opgestaan uit de dood en voor mij ten hemel gevaren om voor mij te bidden bij de Vader. Niet zĳ zijn vandaag de dag bekleed met alle macht in hemel en op aarde. Niet hén verwacht ik terug uit de hemel. Nee, het is Jezus van Nazareth, de Zoon van God.

Daarom schiet elke vergelijking tussen godsdienststichters hopeloos tekort. Daarom blijkt ook de term ‘theïsme’ steeds weer tekort te schieten. Het gaat uiteindelijk niet om een of ander ‘-isme’, dat zich vervolgens laat vergelijken met iets als het atheïsme, deïsme of pantheïsme. Er is geen waarachtig theïsme zonder het existentiële Godsgeloof van het door de Heilige Geest aangeraakte hart. En er is geen waarachtig Godsgeloof buiten de Godsopenbaring om: de Zelfopenbaring van God in de Bijbel en in de persoon van Jezus Christus. We hebben het niet slechts over een discussie aangaande het bestaan van God, maar om de weg tót God. En daar spreekt het geloof dan ten slotte toch niets anders dan de woorden van Jezus na: niemand komt tot de Vader dan door Hem, want Hij en de Vader zijn één.

17 Uitleiding

17.1 De gelukkige atheïst

Natuurlijk betekent dit alles niet dat atheïsten als zodanig, omdat zij God niet kennen, noodzakelijk ongelukkige mensen zijn. Er zijn er onder hen vast wel voor wie het atheïsme grote voldoening geeft, of het nu socialistische of liberalistische, republikeinse of democratische, conservatieve of progressieve atheïsten betreft. Toch mag ook aan die gelukkige en voldane atheïsten, vooral aan de ‘harden’ onder hen, de cynici, de consequente deterministen, gevraagd worden of zij kunnen *leven* met hun opvatting – om nog maar te zwijgen over de vraag of zij er ook mee kunnen sterven.

Als zij ooit waarachtig hebben liefgehad, kunnen zij dan leven met de gedachte dat al hun liefde en genegenheid voor die ander slechts mechanische bewegingen van atomen en moleculen waren en absoluut niets méér? Het hoort tot ons diepste menszijn dat wij gedachten, overwegingen, gevoelens, emoties, beslissingen, opvattingen, herinneringen kennen. Wij kunnen onszelf wel wijsmaken dat onze diepste overpeinzingen, onze rijkste gedichten, onze heer-

lijkste muziek, onze vrijheid, onze liefde, niets anders dan illusies zijn, het pure product van *brain states*, die zelf weer het product van een evolutionair proces zijn dat van niets anders afhankelijk was dan *random* mutaties en natuurlijke selectie – maar wie kan met die inbeelding werkelijk *leven*, werkelijk *mens* zijn?

Het echte, *consequente* atheïsme houdt mijns inziens het volgende in: er is geen orde en wetmatigheid, er is geen echte menselijke persoonlijkheid, er zijn geen morele plichten, er is geen rationeel denken, er zijn geen ideeën en opvattingen, er is geen echte naastenliefde – er zijn alleen maar niet-geestelijke, niet-rationele, niet-persoonlijke bewegende atomen en met de tijd veranderende moleculaire structuren, zoals *brain states*, onderworpen aan toevallige mutaties en aan de wet van de natuurlijke selectie. Ook de hooggelovde wetenschappelijke methode, de eis van empirische en logische verifieerbaarheid, enzovoort, zijn niets anders dan *brain states*. Ook al ons spreken over *brain states* gaat terug op een *brain state*, die zich maskeert als een standpunt, een theorie. Echt, consequent atheïsme leidt noodzakelijk tot nihilisme. Nogmaals: wie God is kwijtgeraakt, raakt in uiterste consequentie ook de menselijke persoonlijkheid kwijt.

17.2 Waarom zou ik gaan geloven?

Dit Theïstisch Manifest is niet slechts een theoretisch pleidooi voor het bestaan van God, maar een oproep om die God ook te gaan ontmoeten. De atheïst kan besluiten dat hij tot dusver zonder God geleefd heeft, dat hem dat best bevallen is en dat er geen dwingende reden is daar nu enige verandering in aan te brengen. Maar ze klinken voor mij als die mensen die betogen dat er ook geen enkele reden is om je ooit te wassen. De vergelijking is niet zo vergezocht als het misschien lijkt. De ontmoeting met God is als een wassing: je komt er gereinigd uit. Koning David bad: ‘Ontzondig mij met hysop, dan ben ik rein, was mij, dan ben ik witter dan sneeuw.’ En Paulus zegt: ‘Dwaalt niet! Geen [boosdoeners] zullen Gods koninkrijk beërven. En dit waren sommigen van u; maar u bent afgewassen (...) door de naam van de Heer Jezus Christus en door de Geest van onze God.’

17.3 Een einde en een nieuw begin

Vele agnostici en atheïsten (Thomas Hobbes, Sir Thomas Scott, David Hume, Voltaire, Oscar Wilde, Josef Stalin, Jean-Paul Sartre) hebben kort vóór hun sterven persoonlijk ervaren wat het betekent bij de dood de eeuwige duisternis in te gaan. De Bijbel zegt: 'Het is de mensen beschikt eenmaal te sterven en daarna het oordeel.'

Christenen, die door het geloof in Christus aan het oordeel ontkomen zijn, sterven anders. De grote reformator Maarten Luther bad vlak vóór zijn dood: 'Vader, in uw handen beveel ik mijn geest. U hebt mij verlost, o Heer, God der waarheid.' De grote negentiende-eeuwse evangelist Dwight L. Moody, die duizenden mensen tot Christus heeft mogen leiden, stierf glorieus: 'Dit is mijn kroningsdag. Als dit de dood is, is hij zoet!' Overste Alexis von Roenne schreef zelfs op de plaats van zijn terechtstelling door de nazi's (12 okt. 1944) op een stuk papier: 'In enkele minuten ga ik naar huis bij mijn Heer en Heiland. Hij staat mij terzijde en geeft mij de zekerheid van mijn heil.'

17.4 Muzikale getuigenissen

Een Chinese communist-atheïst, die vele christenen had terechtgesteld, vroeg eens aan een voorganger: 'Ik heb velen van jullie zien sterven. De christenen sterven op een andere manier. Wat is jullie geheim?' Voor degenen die dit boek aandachtig gelezen hebben, hoeft het geen geheim meer te zijn waarom christenen anders sterven. Ik heb mijn eigen grootvader in 1978 zien sterven, al zingend van de eeuwige gelukzaligheid die vóór hem lag. Zo hoop ik ook eens mijn Heer te ontmoeten, want de Verlosser van mijn opa is ook mijn Verlosser, en de hemelse Vader van mijn opa is ook mijn Vader.

Rond de tijd dat mijn grootvader werd geboren, dichtte Gustav Mahler het slotkoor van zijn wonderschone Opstandingssymfonie: 'Opstaan, ja, opstaan zul je, mijn stof, na korte rust! Onsterfelijk leven! Onsterfelijk leven zal Hij die je riep, je geven. Om weer op te bloeien word je gezaaid! De Heer van de oogst gaat en zamelt garven in: ons die stierven...' Het is een prachtig, oerjoods geloofsgetuigenis van deze Joodse componist ten aanzien van de lichame-

lijke opstanding. Vanwege het alles overweldigende uitzicht op de opstanding geldt: ‘O geloof, je werd niet voor niets geboren! Hebt niet voor niets geleefd, geleden!’

In de opstanding ten eeuwigen leven ligt de zin van het aardse leven. Over de basis van dit opstandingsgeloof heeft Luther zich uitgesproken in zijn Paaslied – door hemzelf gedicht én gecomponeerd – en Bach heeft het in Cantate 4 schitterend naverteld: ‘... Jezus Christus, Gods Zoon, is in onze plaats gekomen en heeft de zonde weggedaan, opdat aan de dood al zijn recht en macht zou worden ontnomen...’ In Christus is voor allen die in Hem geloven, de dood verslonden in de overwinning. Dáárom stierven de gelovigen die ik in de vorige paragraaf noemde, met een gerust hart: de dood was niet alleen een doorgang naar de hemelse gelukzaligheid, maar was bovendien een overwonnen macht. Laat hij dat ook mogen zijn voor elke lezer!

Willem J. Ouweneel (1944) is gepromoveerd in de biologie (1970), de filosofie (1986) en de theologie (1993). Hij is medeoprichter van en docent aan de Evangelische Hogeschool (Amersfoort), oud-hoogleraar wetenschapsleer van de natuurwetenschappen te Potchefstroom Universiteit (Zuid-Afrika) en hoogleraar filosofie en theologie aan de Evangelische Theologische Faculteit, Leuven (B.). Verder schrijft en preekt hij veel en houdt hij veel lezingen.

DE GOD DIE IS

Waarom ik geen atheïst ben.

Willem J. Ouweneel

De God Die is. Is God, bestaat Hij? Kunnen wij bewijzen dat Hij bestaat? Kunnen wij wel of niet zeker weten dat Hij wel bestaat, en kunnen wij wel of niet zeker weten of Hij niet bestaat?

Is daarover in Nederland nog publiek debat toegestaan? Trouwens, er zijn toch helemaal geen wetenschappers meer die in God geloven?

Prof. dr. Willem J. Ouweneel (1944) is zelf een enthousiast wetenschapper, gepromoveerd in de biologie, filosofie en theologie, en als hoogleraar heeft hij zich juist met de wetenschapsleer van de natuurwetenschappen beziggehouden. Maar hij is ook 'gewoon' iemand die in God gelooft, en dat wil hij best op straat komen uitleggen. Hij heeft, zegt hij, te weinig geloof om atheïst te zijn.

*ISBN 90-6353-443-4,
fraaie genaaide paperback met flappen,
306 blz. € 17,95*

Verkrijgbaar in de Boekhandel
Uitgeverij Medema, Vaassen
Servicelijn: **0578-574995**
www.medema.nl